

Evelina Belcheva
(Bulgaria, Sofia)

The Authentic Lora

(Psychobiographical Sketches for a Screenplay)

Abstract: This study seeks to present an “authentic” portrayal of Lora Karavelova as a profound and multifaceted individual, endowed with significant spiritual potential. The mother-daughter relationship, which decisively shaped Lora’s fate, is examined in detail, with particular attention to the notion of “symbolic maternal murder” from which the capacity for self-identification is born. In Lora’s case, this process unleashed a self-destructive turmoil, directed less against herself and more against the “mother within”, manifesting in symptoms reminiscent of burnout syndrome.

The psychological underpinnings of Lora’s traumatic fixation on Yavorov are analysed as a compensatory response to the absence of unconditional love. The more her traumas were repressed and her authentic self remained unrealised, the more fervently she strove to become an integral part of the poet’s world. This frantic obsession exacerbated her fear of abandonment. The unprecedented behaviour of this “Nora from Sofia” was interpreted by patriarchal morality as reckless adventurism, and by her own mother as madness and criminality. Following Lora’s death, these accusations were magnified and mythologised, ultimately contributing to the demonisation of her personality.

Maturing within the cultural and intellectual milieu of her time, Lora absorbed the ideas and embodied the characteristics of the early twentieth-century European woman – engaged in literature and culture, and striving for independence and self-fulfilment. She evoked figures such as Dagny Przybyszewska and Lou Andreas-Salomé – *actresses of tragic roles rendered in a sublime style* – peculiar, intelligent, and sensual, closely connected with poets, philosophers, artists, and composers.

Lora Karavelova deserves a place in the martyrology of the Bulgarian spirit. Her fate encapsulates the moral-historical and cultural-philosophical dilemmas of her era. As a literary and cultural figure, she exhibits affinities with Ibsen’s heroines and the atmosphere of the Secession, evoking the “prodigal queen” and Strindberg’s spiritual dramaturgy. Lora represents an elevated young woman who breathed in the ozonising air of Europe only to be overcome by the oppressive and desolate quagmire of her native environment.

Keywords: Yavorov, Lora Karavelova, Ekaterina Karavelova, letters, postcards, suicide, Ibsenism, Secession, Petko Todorov, feminism

Евелина Белчева
(България, София)

Автентичната Лора

(психобиографични ескизи към един сценарий)

Лора на 12 години с майка си, 21 август 1898

Кремен: Туй бе през годините, когато за нея в света нямаше по-съвършена жена. Но не само тогава я обожаваше тя. И по-късно, когато майка ѝ беше нейна учителка в гимназията, когато вкъщи четяха заедно Пушкин, Лермонтов и Надсон и играеха сценки от пиесите на Толстой и Островски. Защо се промени майка ѝ след това? Защо не се запазиха някогашните им хубави отношения?

Екатерина Каравелова, е една от фигурите на бележити българки, включена в „женския иконостас“ на Катя Зографова – „най-мощната фигура на общественичка в „женската“ ни история“¹. В битността си на съпруга на министър-председателя Петко Каравелов тя забравя, че е жена, за да се превърне в „единствения мъж“ в София по време на Съединението, както я нарича немският вестник „Кьолнише цайтунг“.

– За бягство няма да ти трябва! – отсича 25-годишната Катинка Каравелова и взема файтона с четири коня, който чака министър-председателя пред къщата, за да отиде до Александровска болница, където работи като самарянка. Желязната лейди на Българското съединение.

¹ Зографова/Zografova 2019: 148.

Но може би тъкмо на това се дължи драстичното противоречие между „добротворната самарянка“ и „отровната родителка“. От „гранитната“ Екатерина до ридещата Ниоба има само една крачка.

Едно писмо на Екатерина Каравелова до Пенчо Славейков ме накара да видя „на живо“, като в микромодел драматичната борба на желязната майка с ридещата Ниоба – доживотна борба. Писмото е от 18 ноември 1892, Русе. Студът е сковал всичко. Шестгодишната Лора от 2-3 седмици е тежко болна – усложнена пневмония – „скелет в леглото“. Майката вече чува Реквиема на Шопен, онова зловещо място, когато бият само барабаните: „И като че ли усещам как на мене се сипят буци пръст... Аз затварям очи, хапя устни, стискам юмруци – на кого? Против кого?...“²

Картината е поразителна: в същото време, докато чува Реквиема, желязната майка „с методичността на автомат“ заляга над превода на Шопенхауер „Мъдростта на живота“, Иречек и други ръкописи. Няма друг вариант: преводите са единственият начин да издържа децата си...

Възпитана в Русия по суворовски, Екатерина сама се описва в дневника си: „Жестоко сърце на пуританка и отворително злопаметство“. От нея ще излезе „извънредна проповедница“ – казват другите. Цял живот тя употребява нечовешки усилия да държи здраво юздите на естествените си пориви, жестоко смазва всяко нежно чувство в зародиш: „Чувствата трябва да стоят погребани“. А в същото време: „Нещо глухо стене в мене и мира не ми дава“.

„Отровна чаша“ за Лора *Мамо, ти не си обичала!*

Без пепел – пръст. Вали навън!
А няма огън...
И този дъжд един и същ вещай
тревога.
И ставаш ти, и ставам аз,
денят догаря.
И нямаш ти, и нямам аз
за скръб олтари...³

*Аз бих се убила само за да я накажа,
да я смажа под тежестта на едно угризение...*

„Не се живее лесно. И често ми се струва, че насилствено ми се поднесе *силно отровна чаша*, от която не много лесно се пие. Поднесоха ми я все близки, все доброжелаещи... И когато аз неволно се мръщя – лошата, неблагодарната съм аз. Аз ги правя да страдат – аз! Грехът ми е там, че мога да се самоопомня, че и доброжелателите, и завещаното добро ме отвращават. Това е грехът пред майка ми и пред тези около нея. Какво да правя, зная ли аз. Неволно си спомвам твоя тъй красив Зов... „сам в засипан път...“

² Писмо на Ек. Каравелова до Пенчо Славейков от 28 ноември 1892, № 647 // Славейков/ Slaveykov 2025: 442-443.

³ Тахов/Тахов 1983: 3.

И нищо път ми не указва“... Не се бой, мой милий, само това твоє стихотворение е похубаво от всичкия сборник на Омар Хаяма.“⁴

На Лора е отредено да изпие тази „отровна чаша“ – до дъно, в толкова краткия роман на живота си. Дори със смъртта си тя не успява да „изкупи“ отреденото ѝ страдание. Напротив: цял век няма изкупление за това жестоко обвинение: че тя, със смъртта си „осъдила“ най-големия поет на България на смърт...

От тази позната позиция тръгна и големият режисьор Николай Волев, който мечтаеше да направи нов филм за Яворов. След доста разговори около сценария изведнъж Николай Волев реши: – Филмът ще бъде за Лора! – С невероятно преклонение се влюби в образа на Лора – жената на твореца и нейната драма.

Николай Волев: „Прочетох „Другата драма на Лора“ и съм разтърсен из основи от трагедията на тази изключителна жена. От моята професионална, а и чисто човешка гледна точка, Лора, сама по себе си, е далеч по-интересна за пресъздаване като художествен образ от всички останали участници в историята.“

Няма друга като нея в българската литература. Изключителна Жена – жената на Твореца. Лора ще направи страхотен филм! Нейните писма са абсолютно автентични, те не са ни поезия, ни проза, не са предназначени за публика. Само за него, за него, за него – такава отдаденост!

И ако не беше ги написала, никой нямаше да знае как се преживява едно много страстно чувство. Аз не мога да си представя, че толкова обич, толкова огън би потънал в небитието – не само нереализиран, но и неизвестен, все едно не е било... А Лора е жива все още в тези писма, чувството ѝ ни изгаря до сълзи и ние ще направим страхотен филм – за Лора!

Това ще бъде притча за любовта като пълна обсебеност и жертвена отдаденост. Лора е велика в отдадеността си: „Женщина – ваше величество!“ Толкова категоричен жест на жена, която казва: „Искам всичко – или нищо! Ако ти си прав, тогава няма смисъл да се живее, и тогава аз съм готова да умра“.

И ние ще я пресъздадем точно такава, каквато стои тя пред ослепените му очи.

Но защо е трябвало да ослепее, за да я види – истинска, за това кого да питаме?

*

„Навярно ще се окаже, че недорисуваният портрет на Лора е нейният истински портрет“ – пише Стефан Памуков през 1982 г. в книгата си „Неизвестни писма на Лора“⁵. Открива в нейните писма една дълбока и сложна натура с голям духовен потенциал. Портретът на Лора и до днес остава недорисуван, а реалният ѝ образ –

⁴ Писмо на Лора от 17 март 1912 // Найденова/Naydenova 1983: 206-209.

⁵ Памуков/Pamukov 1982: 20.

„смътен, загадъчен и за мнозина – непонятен“ (П. Нейков⁶). Памуков е бил близък приятел със сина на Лора и говореше с пиетет за нейната личност. Убеден бе, че истината за нея не е разкрита и несправедливо се натрапва някакъв странен демоничен образ.

Андрей Протич рисува портрета ѝ с проникновението на влюбен – такава, каквато я познава в зората на младостта ѝ. Силна, пленителна, очарователна – чувствителна и страстна натура. Прекрасен психологически портрет, даден в движение, вменящи се кинематографични бликове:

„Лице в лице с млад човек тя ставаше съвършено, непредполагаемо друга. Дълбоките ѝ черни очи тлееха като жар и те просмукваха в себе си, тънките ѝ ноздри трептяха, някакви леки вълни се раждаха и изчезваха във формите ѝ, гласът ѝ се губеше... Първоначално вдъхновеният обожател оставаше завинаги нейна жертва.“⁷

Но тази „невероятна мощ“ на душевния ѝ живот е сигурна предпоставка за душевно страдание. Първото, което се забелязва у нея, са тъжните ѝ очи, сякаш никога не се е усмихвала: „Когато имаше сдържан, сериозен или посърнал израз на лице, тя правеше впечатление на артистка за трагични роли от възвишен стил“ – пише Протич.

Петър Нейков описва друг образ – жизнерадостна, влюбена в живота, устремена – *не някъде, а при някого*: „Чарът ѝ беше сложен, неописуем, много по-деен от чисто физически чар. Прелестта не винаги е качество на съвършената красота. Хубостта на Лора лежеше предимно в силно одухотворения израз на лицето ѝ. Овално, матово лице, с високо гладко чело, по което играеха сенките на къдриците. Лице, оживено от големи мечтателни очи, които смутени наглед, още по-силно смущаваха.“⁸

В поведението и облеклото ѝ личи европейска изисканост и изтънчена женственост, но нейната необикновена естественост, откритост и непринуденост поразява младия Кремен още при първата среща. Той признава, че пред нея той и годеницата му изглеждали сами на себе си „незначителни и жалки“.

„В присъствието на Лора всички бяха на нейна страна! – възкликва Протич... И като праведница, иззад която надзърта грешница, и като грешница в лъчезарния блясък на праведница“⁹. – Трагична в своята *невинна вина – невинна в себе си* като Йовковата Албена, като „грешната и коварна“ Багряна, като Димитър-Димовата Ирина, като „неугодната, неразкаяната, невинната“ лирическа героиня на Блага...

Но – *едно глухо изгърмяване се чу* – в нощта преди Андреевден и Лора вече я няма. – *Лора я няма, да спасим Поета!* – възкликва д-р Божирад Татарчев¹⁰ след финала на семейната драма. Съдбовни думи. И тръгва демоничният мит за Лора, която със

⁶ Петър Нейков (1879–1968) – дипломат и публицист. Като студент по право в Швейцария се жени за швейцарка от богато семейство. Лора казвала, че тя си е заминала заради нея, и че самата тя, когато разбере, че Яворов вече не я обича, ще направи същото.

⁷ Протич, Андрей. Лора преди Яворов // Коларов/Kolarov 2015: 262.

⁸ Нейков/Neykov 1990: 104.

⁹ Протич, Андрей. Опасности в личността на Лора // Коларов/Kolarov 2015: 268, 277.

¹⁰ Божирад Андреев Татарчев е български лекар, масон, общественик и революционер, деец на ВМРО. По това време той работи като хирург в Александровска болница.

смъртта си „осъдила на смърт“ най-големия поет на България... Тази тъмна тайна трябва да бъде разнищена най-после!

И все по-ясно виждам истината в думите на Протич веднага след смъртта ѝ: „Единствената значителна млада жена изчезна. Нека спасим всичко, що може в бъдеще да допринесе за [пре]създаването духовната личност на Лора ... Та поне тъй да отдаде поколението онова уважение към паметта на Лора, което сегашното общество не може да чувства, понеже хвърляше към Лора онака кал, в която [самото то], нашето общество плува“¹¹.

Чуждите драми са банални – казват французите. „Много е тънка и вярна картината и налага страдание, а публиката ни не обича по чужда вина да страда...“¹² – би повторила Лора и сега думите си след генералната репетиция на първата драма на Яворов „В полите на Витоша“.

*

1 септември 1911 – кармична дата за Яворов – блестяща премиера в Народния театър. Аплодисменти след всяко действие – бурен успех. През антракта публиката яростно спори.

Финал – между два изстрела – някой вика отчаяно: – Къде е дъждът! Дай гръмотевицата! – Револверен гръм. Никой не обръща внимание, че гръмотевица всъщност няма... Вместо гръмотевица – бурни аплодисменти. Авторът излиза на сцената няколко пъти. Бялата колосана яка на ризата му свети – като родов герб.

Дора Габе: – Свитият и приведен Яворов имаше нов блясък в очите си, беше нов човек, вече изплувал от нивото на нашата действителност, сякаш имаше пиедестал. Тъй ми се стори тогава...¹³

В това време една жена в партера се изправя бързо, хвърля на сцената цветя и също тъй бързо сяда на мястото си – ревниво забелязва седящият в партера млад писател Михаил Грозев. Запечатва всичко, сякаш знае, че един ден ще го описва в най-скандалния български роман. Но забелязва и това: Яворов минава *през цветята* и тръгва неловко към кулисите...

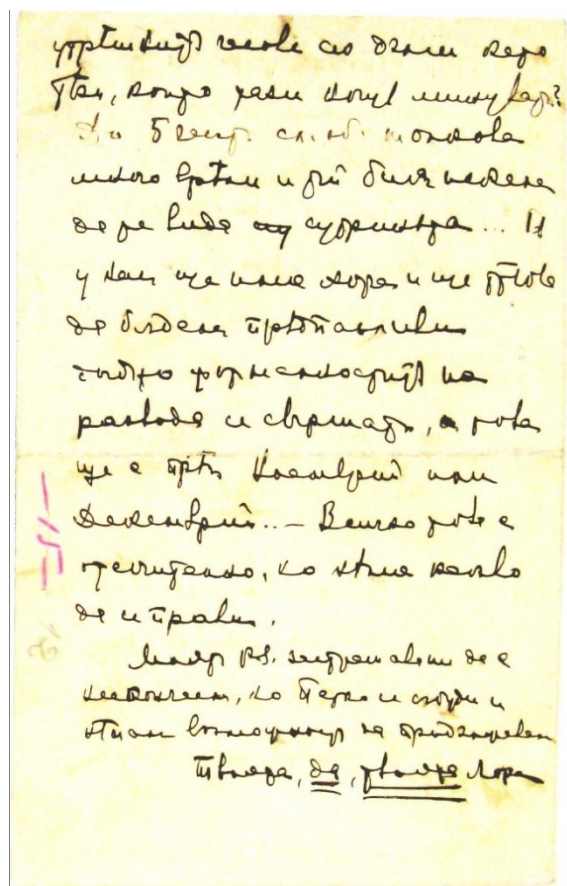
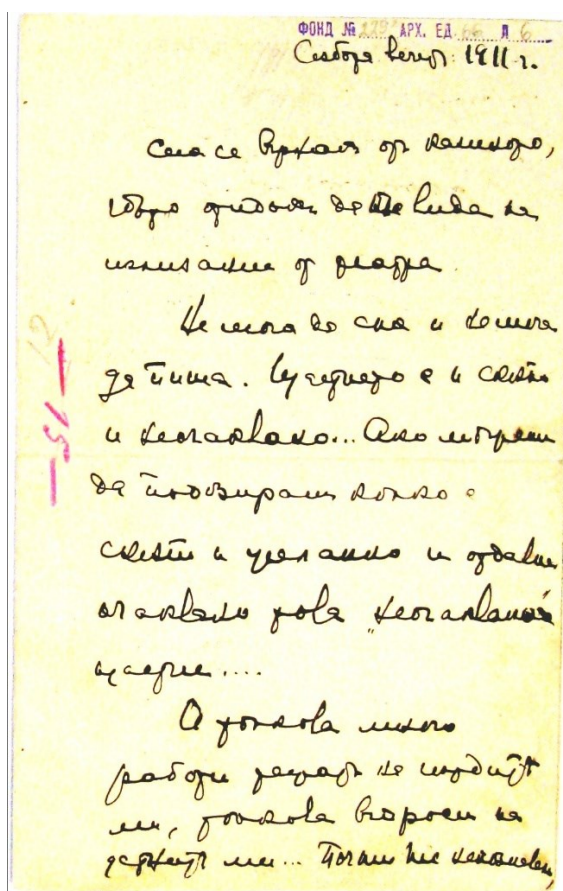
Финал на драмата. Завеса.

В събота вечер след премиерата, през нощта между 1 и 2 септември, жената с цветята ще напише:

¹¹ Протич, Андрей. Твоята хубост стана твоя съдба! // Камбана, г. 7, бр. 175 от 5 дек. 1913.

¹² Писмо на Лора до Яворов // Найденова/Naydenova 1983: 159.

¹³ Дора Габе. Съдбоносни слова // Изкуство и критика, г. 2, 1939, кн. 8, с. 402.

Не мога да спя и не мога да пиша. Щастието е и скъпо, и неочаквано... Ако можеш да подозираш колко е скъпо и желано, и отдавна очаквано това „неочаквано“ щастие...
Твоята, да, твоята Лора.

Започва трагедията.

Пигмалионов комплекс

Като гръм пада върху сърцето на майката страшната вест за смъртта на дъщеря ѝ: Далеч в Русия по дипломатически дела, Екатерина записва в дневника си: „Чувствам се разбита. Не зная за кого да плаче сърцето ми: за Лора, която изчезна в разцвета на младостта си, или за она, която и каквато тя можеше да бъде. Бедно, бедно дете“¹⁴.

„Пигмалионов комплекс“ – пише Ваня Георгиева и прави аналогия с една австрийка – героиня на роман, която застреляла дъщеря си, защото не успяла да я изгради по свой образ и подобие¹⁵. Дори със смъртта си Лора не успява да предизвика никакво угризение у Екатерина, че тя сама я е тласкала към фаталния изход. Години наред неумолимата и властна родителка съумява да вижда в трагедията, която сама е провокирала, единствено потвърждение на собствената си „правота“: колко е виновно „бедното дете“, че не е било послушна дъщеря.

¹⁴ Дренкова/Drenkova 1984: 18.

¹⁵ Георгиева/Georgieva 2027: 314.

Едва в края на живота си Екатерина през сълзи признава пред Софка Петкова¹⁶, близка приятелка на Лора, че не е трябвало да бъде толкова жестока – да я откъсне от първата ѝ любов и насила да ѝ наложи брака с нежелания съпруг.

Софка Петкова: 24 юни, Свищов [1952]

„По-късно г-жа Каравелова ме е разпитвала много, тя винаги ми казваше, че Яворов „ще ѝ изяде главата“. Може да е голям поет, но той не е мъж за Лора. И ще видиш как това ще свърши – много трагично. За първи път ми е признавала тогава колко много е сбъркала гдето не е оставила Лора да си вземе Нейков. Това е може би най-голямата ми грешка в живота – казваше тя с овлажнели очи... Тя много рядко ми е говорила така откровено.“

В архива на Кремен в БИА се пазят три неизвестни писма от Софка Петкова от 1952 г. Кремен цитира някои пасажии, но важно е писмата да бъдат прочетени изцяло. Писани месеци преди смъртта ѝ, на пресекулки, защото не може да спи от вълнение при тези спомени: „От снощи не се чувствам добре със сърцето си и ме е страх да не умра, преди да ви го изпратя, защото иначе съм сигурна, че няма да стигне до вас“.

Иска Кремен да ѝ отговори дали писмото е достигнало до него „понеже много е вероятно да не достигне до вас, вие разбирате защо... Моля ви, за мене нищо не пишете в книгата си, не искам да се знае, че тия сведения идват от мене.“

„Това мога да твърдя, че Лора никога не е преставала да обича Нейков, до смъртта си и че всичко, което е правила в живота си, е било да може да го забрави. Не вярвам, че Лора се е самоубила. В това съм даже положителна, защото един от лекарите, който е преглеждал трупа на Лора, ми го каза искрено под моята честна дума, че ще мълча: „Лора е стреляна откъм гърба, но тя е вече мъртва, и ние намерихме, че трябва да спасим поета Яворов, който е жив“. Този лекар беше македонец и той много обичаше Яворов и имаше за Лора мнение, че тя е една авантюристка, нещо, което е абсолютно неверно. Тя даже мразеше мъжете в дъното на душата си и в нея имаше едно непрестанно желание да им отмъсти. Ако бяха оставили Лора навремето да се ожени за Петър Нейков, уверена съм, че тя щеше да бъде красива и спокойна, защото те се разбираха напълно и обичаха много. Познавах и двамата много добре и всеки поотделно, и съм убедена в това, което казвам. Винаги, винаги Лора заявяваше, че човек обича веднъж в живота си и че всичко друго е глупост и въображение.“

„Аз, доколкото съм ги виждала заедно с Яворов, ми се струваше, че те се обичаха, без да дават нищо от себе си, т.е. от душата си, и даже един ден и двамата се смяха много, като им казах, че ми се струва, че играят „на жмичка“. Яворов ме изгледа много сериозно отначало, а после и той се смя с Лора и ми казаха, че съм била още много дете.“

Лора трябва да се подчини на съдбата си

¹⁶ Софка Петкова-Краварева (1890–1952), по втори брак Тома-Мурдарова, дъщеря на Димитър Петков и сестра на земеделския водач Петко Д. Петков и на Никола Петков. Съученичка на Лора от колежа в Париж. През 1910 се омъжва за Васил П. Краварев, дипломат в българската легация в Лондон, който загива на фронта. Доста по-млада от Лора, много весел характер. Лора я обичала заради детския ѝ смях и нейния проникателен ум.

Убийството на любов е кармично престъпление. Израснала в Русия, Екатерина получава сурово възпитание в семейството на запасния генерал Лермонтов, дворянин от старата аристокрация. Опитва се да приложи същия суров модел и върху двете си дъщери, с желязната си воля да пречупи чувствителната психика на двете момичета, останали рано без баща. Известно е как завършват и двете.

– Лора е хубава, не ѝ трябва наука! Няма да я правим професорка! – повелява Каравелова и се опитва да превърне красотата на дъщеря си в разменна монета...

Лора е на 19 години. Всичко за продан. В дома на обеднялата, но горда вдовица на Петко Каравелов с две красиви и образовани дъщери се разиграва жесток романс. Също като сцена от пиесите на Островски или Толстой, които се разигравали като театър в дома на Екатерина Каравелова, учителка по българска и руска литература. Но сега жестокият сюжет се играе „на живо“.

Протич. Годешът на Лора, август 1906 [реалната дата е 30 юли 1906]

„Лора и Дренков застанаха пред канапето. Йордан Иванов им даде пръстените, без да ги запита или да каже нещо. В очите на Лора бликнаха сълзи. Следователно тя се самопожертва. Дренков заплака, защото му беше паднало неочаквано щастие. Всички се смееха на неговите сълзи. ... Аз бях извън себе си, влязох вътре и ступих с двете си ръце прозореца на антрето. Маншетата се намокри с кръв. На ръката ми останаха шест разреза. Лора – свири на пианото: *Тук долу на земята всичко умира...*“

Мария Моллова, роднина, присъствала на годежа:

– Лора си облече черна рокля, за да покаже, че не обича Дрянков.

Андрей Ляпчев: – Лора трябва да се подчини на съдбата си!

Протич. 26 август 1906: „Петко Тодоров остана учуден, когато му казах, че тя ще свърши със самоубийство. Бедна Лора, какво направиха с тебе! Ти сигурно ще да се хвърлиш в пропастта и зле ще свършиш живота си! Играеше си с мисълта за отровата и за хубавата смърт. Някого тя трябва да има за спасител, за убежище...“¹⁷

Катастрофичните настроения на Лора през юли 1906 г. са отразени в нейното есе „Отнийде помощ няма“, публикувано за пръв път от Стефан Памуков по неизвестен ръкопис: „Няколко месеца или години такъв хаотичен живот, а после някаква случайна, странна, не банална смърт, но бърза, внезапна преди всичко, за да няма човек време в последния час да се замисли над миналото, да няма време да потърси смисъла, да няма време да се опомни и разбере глупостта и нищожността на всичко преживяно“¹⁸.

Този порив на младото момиче към смъртта като изход не е патология, той идва от чувството за обреченост и от отчаяние, че не е в състояние да се пребори с обстоятелствата. В дневника на майката тези събития заемат три (3) реда:

25 юли 1906: Дренков направи предложение на Лора.

27 юли: Нейно съгласие.

30 юли: Официален годеж.

¹⁷ Протич, Андрей. Дневник, 26 авг. 1906 // Коларов/Kolarov 2015: 259.

¹⁸ Памуков/ Pamukov 1982: 167.

Жесток романс. Сякаш виждам дворянката Алиса Фрейндлих, как удря плесница на разплаканата заради уязвеното си достойнство дъщеря: – Дръж се прилично! – Филмът е на Елдар Рязанов – „Жесток романс“, талантлив експеримент на големия режисьор по мотиви от пиесата на Островски „Бесприданница“¹⁹.

Този филм е една философска притча. Действието се развива през 1878 г. в Русия, но в театъра на човешкия живот такива сюжети се прожектират навсякъде. Менят се само актьорите и декорите, ролите остават.

Безподобният прелъстител, блестящият мерзавец Никита Михалков невероятно ми напомня ... русенския красавец Дренков, който дори успял да се разплаче от радост, когато го осенило внезапното щастие да получи ръката на Лора, а после водел разгулен живот и прекарвал нощите си по локали и публични домове. Дори белият костюм на циника Паратов – вижте какъв съм чист – целият в бяло и на бял кон дори – принца на бял кон, напомня белия костюм и завитите нагоре мустачки на Дренков от мелодраматичните снимки с Лора.

Дренков е другият „невинен“ убиец на Лора. Благонадежден партийен съмишленик и съучастник на майката, дясната ѝ ръка в покушението над Лора. Мълчаливо той влиза и излиза от действието като актьор в поддържаща роля без думи, безволна пионка в ръката на повелителката си по линия на Демократическата партия. Не е за чудене, че липсата на характер, неговото безличие – „мъж без честолюбие и без достойнство“ (Кремен) – улеснява кариерата му в партийните среди и той се оказва най-силен от всички.

Протич: „Дренков излезе най-силен – от добродушие, безволие или подсъзнателна отмъстителност; той я остави пред очите му да се самоунищожава и да не може никога да се съвземе“²⁰.

Нищожеството жестоко отмъщава на Лора, че е намерила сили да престане да бъде разменна монета – и да каже: – Не! А най-злорадото отмъщение е, че стои – укорно надвесен, над главата на мъртвата Лора. Вместо любимия. Най-ужасното в смъртта е, че човек не разполага вече със собствената си воля. Други са вършителите на съдбата...

Клетата Лора била неузнаваема – фризирана и начервена, което ненавиждала – като куртизанка. Първи симптом за това, което по-късно ще се случи с демоничното изкривяване на образа ѝ, началото на което слагат Найденов и Атанас Крачолов, затвърдено после от Г. Найденова в първото издание на писмата на Лора: „У нея има странна смесица от много женственост и много демоничност“²¹ – пише племенницата още в началото на възхода си. Младата авторка търси причините за трагедията в „антихуманната действителност“, и, разбира се, в Лора.

В писмо от 1 септември 1930 г. сестрата на Яворов, Екатерина Найденова, споделя със сестра си семейната омраза към Лора: „Иде ми някой път да се хвърля върху гроба ѝ, та да ѝ извада костите, че да ги разхвърлям из четирите краища“²². Обяснимо е

¹⁹ „Жесток романс“ (1984). Дворянка от уважавана фамилия, вдовица с три дъщери, обедняла след смъртта на мъжа си, прави всичко възможно да им намери богати и знатни съпрузи, с което причинява страшна трагедия.

²⁰ Протич, Андрей. Опасности в личността на Лора // Коларов/Kolarov 2015: 268.

²¹ Найденова/Naydenova 1935: 32.

²² БИА, 229-2, а.е. 196, л. 103-156.

пристрастието на роднините, но не е справедливо. Самият Яворов призовава в предсмъртните си писма да не се накърнява паметта на Лора: „Хулата върху мен би била клевета върху Лора“.

Лора не би могла да живее с празен и пресметлив човек като Дренков. За него тя е социална придобивка, принадлежна стойност към материалния му статус. Той намира себе си в света на политиката, парите и развлеченията. Абсолютно неспособен да я разбере: „Тя не се чувства призвана да бъде жена като всички, да се грижи за домакинство, да отглежда и възпитава деца, а за друго – непонятно и ней какво“ – пише съпругът в делото по развода. Нагло твърди, че виновната била Лора: поради „душевни мъки“ по нея той се предал на „картоигране“²³.

Кремен: По-късно, и то твърде скоро, Дрянков сам доказва, че е от ония напълно обикновени хора, за които русите и немците имат израза „дузинен“ – такива, които се срещат с дузини, – без никаква особена дарба освен способността да използват положението. (I,321)

Отделям цитатите по Кремен графически, защото „Романът на Яворов“ се е превърнал в национално-поетически мит и всички изследвания след него надграждат на основата на този мит. Този роман е в голяма степен документален. Авторът е разпитал 204-ма души и предава дословно техните разкази, сравнявала съм в архива. Не случайно проф. Константин Гълъбов пише в писмо до Кремен, че този роман може да се изследва като научен труд. Въобразени в голяма степен са единствено диалозите.

Буров: „Лора имаше най-хубавия и в същото време най-глупавия мъж от село Боженци. Красив, но празен като балон. Лек човек. Засмян човек. Празен човек. Наивен човек. Идеален обект за съпруг. Не четеше стихове. Не четеше романи. Четеше само банковия бюлетин, който издаваше професор Панков за Съюза на банкерите в България“²⁴.

За Лора мисълта за това, че трябва да прекара живота си с такъв човек, когото презира и с когото няма нищо общо, е била по-страшна от смъртта: „Дренков не само е бивш „човек“ – пише тя в едно писмо от 9 май 1912. – Той никога не се е раждал човек.“ В къщата на Каравелови дотогава никой не говорел за милионери: правело се „култ“ само от духовната личност. Ето защо – тъкмо Яворов! Нейната мечта за Необикновения!

У Яворов тя търси липсващата ѝ безусловна и пълна любов, която иска да запази завинаги. Жадува любим човек, който да запълни тази огромна емоционална празнина от любов без отзив, да се отдаде жадно, до смърт. Колкото повече травмите ѝ са потиснати и същността ѝ нереализирана, толкова по-отчаяно тя иска да се слее с него, да стане част от него. Това ще успокои всичките ѝ липси, ще излекува всичките ѝ рани. Тези чувства са смъртоносен опият, пристрастеност, която болезнено засилва непрестанния страх от отхвърляне, от изоставяне, спящата себепривада и отчуждение от себе си.

Кремен: „Едничкият неин природен дар бе любовта, и то *само към одного*“.

²³ Найденова/Naydenova 1983: 343.

²⁴ Топалов/Topalov 2012.

Невъзможно е да прекъсне омагьосания кръг на необходимостта от още и още любов, чувството, че умира без него и облекчението, което чувства, когато се върне обратно към любимия, потвърждавайки смъртоносната му важност за себе си.

Тази неутолима, тревожна обсебеност е напълно обяснима. Лора е живяла със студена и свръхизискваща майка, отгледана на емоционална дистанция, твърде рано е загубила обичта на баща си, когото обожава. Г. Найденова твърди, че Лора се „хвърля“ към поета, защото е *преситена* от всичко, израснала „в кръг на доволство, свикнала да постига всичко“. Това са „обиходни“ интерпретации, удобни за нейната теза и за времето, в което ги прокарва. Всъщност след смъртта на Петко Каравелов едва не вземат къщата им за дългове, продават всичко по-ценно, за да оцелеят.

Лора не е преситена, тя е *отчаяна от всичко* и търси надежда и спасение в посвещението на една съдбовна любов, по-силна от смъртта. Тя поставя съдбата си в неговите ръце, за да я допълни той до самостоятелна личност, каквато тя не е успяла да изгради в себе си. Тогава тя би могла и сама да избегне „отровната си чаша“ и не би търсила друг, външен стожер на душата си освен оня, който стои вътре в нея. А сега тя от него очаква, от него изисква, от него зависи. Това зарежда отношенията им с напрежение.

Тази млада жена с дълбоко заложили творчески дарби не се е развила, не се е утвърдила – в себе си, затова търси единственото си призвание в жертвената отдаденост на поета. Търси да намери себе си в *другия*, а не – да се идентифицира със собствената си личност. Липсва ѝ вътрешният стожер на ценност сама по себе си, затова вярва, че любовта ще изпълни живота ѝ със смисъл, който тя сама в себе си не намира: „Аз мечтаех за някого, който би имал нужда от мене в пътя си – ако ще и в пътя към Голгота. Аз никога не мечтаех – никога – да натрапя чувство към себе си.“²⁵

Лора гледа на чувствата си като на художествено произведение, изживява и твори емоционалния си свят със силно развит художествен усет. Писмата ѝ са автентична кардиограма на чувствата, без капка суета или показност. „Като че ли нещо ме кара да пиша, да изливам всичката си душа – пише на Ружа Горбанова. Писането като модус на съществуване, като форма на интензивен живот – това е мотивация на определено творческа личност. – Струва ми се, че като свърша тетрадката, ще се свърши и всичко, каквото имаше да се пише и ще се свърша ... и аз“²⁶.

Авторитарната майка неумолимо ръководи живота ѝ, „дири спирачка за опасните ѝ заложби“ (Протич) в католическия пансион, където трябва да угасят пламения ѝ характер, но ерозират вътрешната ѝ природа. Тази мощна, страстна индивидуалност е принудена да търси коректив в някаква сила *извън себе си*. – А не вътре в себе си! – Това е изворот на нейната постоянна вътрешна съпротива и неустойчивост.

Младото момиче е жадно за изкуство – чете руска, френска и английска литература в оригинал, има дар за писане, свири на пиано и цигулка, разбира от живопис, взема

²⁵ Писмо на Лора от Париж, март 1912 // Найденова/Naydenova 1983: 233.

²⁶ Писмо на Лора до Ружа Горбанова // Памуков/Pamukov 1982: 129.

уроци по рисуване и дори по „пение“. Има интерес към философията, чувства се влиянието на Монтен. А в пансиона ѝ натрапват метафизически проблеми, смирение и утеха в отвъдния свят.

Лора се формира в непрекъснат конфликт със себе си, терзае се непрестанно от натрапването ѝ чувство за вина, че тя не е това, което би трябвало да бъде. Непрекъснато се критикува, че имала отвратителен характер, в което прозира майка ѝ: „Боже мой, ако можех да стана малко по-добра, по-сериозна, по-vertueuse!“ В писмата ѝ личи силен стремеж към перфекционизъм и личностен индивидуалитет: „Сега аз искам да живея занапред тъй, както моята съвест ми казва, а не хората, или страха от тях да ме ръководи“²⁷.

Вместо топлина и близост, от които има особена нужда след смъртта на баща си, особено любим, тя получава предимно критика и напътствия, затова пише на майка си: „Моля те, пригответи едно уютно и топло кътче в твоето сърце за мене, защото аз положително имам нужда от майчина ласка и топлина“²⁸.

На кого пречех у дома? – непрестанно пита Лора в писмата си.

Въпреки че творческият егоизъм изглежда да е по-могъщ от любовния, Лора жертвоготовно се отрича от собствено творчество, за да служи на „единствения“, тя приема това като мисия: „Аз имам и ще имам достатъчно грижи, за да нямам време да мисля за някаква си моя литературна дейност. Първата, единствената грижа ще бъде да бдя над живота на нашата любов, да бдя неуморно, всекчасно“²⁹.

**Ролан Барт: „Оттук жестокият парадокс на посвещението:
Искам на всяка цена да ти дам това, което те задушава“.**

– За да осъществя себе си чрез теб?...

Пансионът оказва пагубно влияние върху чувствителната психика на Лора: „Всичкия ми живот е вече изхабен, разкривен... Така е разбъркан моя живот, че нищо вече не може да го нареди и поправи“³⁰. В манастира тя е принудена да даде клетва – да отстранява всяко „греховно желание“. Това пагубно потиска нейната страстна природа и заплашва да я взриви. Католицизмът засилва естетизацията на душевното страдание: „Тия, които се самоубиват, са най-добрите“ – повтаряла Лора.

Но от пансиона Лора се завръща с прокълнатите „Цветя на злото“ на Бодлер, с томчетата на Стендал и Мопасан, с толкова на шумялата „Мадам Бовари“ на Флобер. А също и с нотите на „нейната музика“, която тя свири в Париж и Анверс: Моцарт, Менделсон, Шуман, Шопен, Бетовен.

Кремен: Самата тя не се познаваше, не се ценеше правилно, не виждаше изключителната си пленителност – онова странно съчетание на невинност и грях, на темперамент и безучастие,

²⁷ Памуков/Pamukov 1982: 19.

²⁸ Писмо на Лора от 27 февр. 1905 // Памуков/Pamukov 1982: 91.

²⁹ Писмо на Лора от 9 септ. 1911 // Найденова/Naydenova 1983: 97.

³⁰ Писмо на Лора от 28 ноември 1903 // Памуков/Pamukov 1982: 38.

на готовност да се раздаде цяла и да се запази недосегаема.

Тя беше истинско дете: не усещаше похотливостта в погледа на мъжете. Те ѝ бяха забавни, но безразлични, позволяваше им да я ухажват, но ги държеше далеч от себе си; намираше ги поносими, но не би могла да ги обича – да си представи, че е съпруга на когото и да било от тях. Може някога да се яви един – тя смътно носеше в душата си неговия образ, – но дали този „единствен“ ще дойде, не търсеше да си отговори. (318-319)

Протич, с ревността на отхвърлен обожател, вижда у нея ранна зрелост и пагубна чувственост, която според него изпреварва същинските ѝ чувства. Изискването да прикрива чувствената си природа засилва страданието: „Вътрешно можете да бъдете каквото щете, но външно не!“ Дора Конова нарича това „двуличие“, но то е по-скоро хипертрофирано чувство за достойнство. Според Екатерина аристократизмът е в това да не се показват пред обществото душевните страдания – светска сдържаност: „Иска ми се да вия като селянка... Мъка, тъга безпределна“ – пише тя след смъртта на Лора, но външната изява на чувствата е под достойнството ѝ³¹.

Трънен венец за Лора

Вързана като в капан, 19-годишната Лора неистово се мята в мъртвешката прегръдка на родителката си. Безсилна жертва на нейните представи за брака, тя попада в един свят на житейска мерзост. Измъчвана от насилствената раздяла с първата си любов Петър Нейков – лисансие по право, завършил в Швейцария, дипломат, само няколко дни след годежа с Дренков тя пише в Русе, че престава да се счита негова годеница. Петко Тодоров, близък приятел на семейството, подкрепя Лора безрезервно и търпи обвиненията на майката за това решение на Лора. Само след два месеца, на 3 октомври 1906 г. Лора отново разкъсва годежа.

За душевното ѝ състояние говорят единствено писмата ѝ до Петко Тодоров, иконообразния. Лора му изпраща свои импресии за мнение, смята го за най-добър приятел, душеприказчик и изповедник, „безплътен светия от някоя стара икона“ (Кремен).

Григор Василев. 13 февр. 1909: „Вижда се, че той е до полуда – или това изречение може би не подхожда – влюбен в нея“. Елин Пелин го уверявал, че Петко се вдъхновява от Лора. Предал на театъра нова пиеса „Невеста... не знам коя си“, може би нещо е взел от самата Лора³².

Самият Григор Василев е неустойимо привлечен от „търсещата натура“ на Лаура, както редовно я изписва в дневника си. Той боготвори Лаура с онази мистична сила и обсебеност, с такова вътрешно проникновение в натурата ѝ, за което тя жадува – но от Яворов...

Става дума за пиесата „Невеста Боряна“, написана през 1907 г. в Мюнхен. Игрена за пръв път в Народния театър през април 1909. Непокорната Лора, дръзка бунтарка

³¹ Дренкова/Drenkova 1984: 170.

³² Василев/Vasilev 1991.

срещу гнета на родителката си, може да бъде разпозната в репликата на майката: „Дъщеря си, дете в пазва съм я крила; цяло село я знаеше най-паметна и най-послушна – тя, да ме накара нощем да ѝ затискам косата под възглавницата си – да я вардя да не побегне“³³...

Точно през февруари 1907 г. Лора действително е побягнала с любимия си и вестта за това е стигнала чак до Мюнхен. В образа на Боряна в пиесата прозират някои черти на бъдещата Боряна на Йовков.

Писмата на Лора до Петко Тодоров се намират в ЦДА, ф. 126к, оп.1, а.е. 175. Те са надлежно разчетени и публикувани от Г. Найденова в книгата ѝ „Лора–Яворов. Писма и документи“, 1983. Тук предлагам своето разчитане „де визу“ по оригиналните архиви и своята интерпретация. За пръв път се публикуват лицата на картичките.

Пощенска карта от 7. IX. 1906:

„Дунава е чудесен. Всеки ден ходя на брега. А вечер е още по-хубав, когато там е

Илюстрована карта на Лора до Надя Протич – Русе, 1908:

тъй тъмно, че едва се различава брега от реката. Нито луна, нито звезди. Само някое фенерче от неподвижна, заспала до брега лодка, се отразява... [...] Тъй мисля вечер. А денем – като гледам тая сребриста ивица, светла и хубава, която равномерно се движи на изток, иска ти се и на тебе да се движиш, да вървиш някъде далеч, като оставиш всичко и всички. Но не само тъй – полека и равномерно като Дунава, а с бързи скокове, ако щат те и скъпо да струват...“³⁴

„Лунна нощ“ (1880) на И. Н. Крамской звучи като илюстрация на чувствата ѝ. Това е най-лиричната картина на художника. Нощта е пълна с мистика, с вълшебство и безметежност. Изкусната игра на светлини и сенки създава усещане, че светлината идва не от нощното светило, а от

³³ Тодоров, Петко. Невяста Боряна, едноактна пиеса.

³⁴ Картата е от 7 октомври, Лора е сгрещила месеца. На 7 септември тя все още е в Костенец и изпраща оттам писмо на П. Тодоров, публикувано от Стефан Памуков.

тайнствената непозната. Бялата ѝ дреха свети, изтъкана от лунна светлина. Втречена във водите на езерото, девойката е потънала в съкровения си мисли, в спотаените си чувства.

Точно като в писмото до Петко Тодоров от Русе: „Хубаво е, би казал човек на пръв поглед, и... спокойно е. Но достатъчно е да останеш малко по-дълго надвесен над реката, и някакво такова страшно чувство на самотност, на тъга те обхваща, щото губиш и малкото спокойствие, което имаш. И чувствуващ силното желание да се слееш с този мрак, който те заобикаля, та в него да побледнее и се загуби завинаги мракът на душата ти“.

Ръката на младата жена е облежната на гърба на скамейката, позата излъчва самотност, тъга. Сякаш липсва някой до нея... Празното място до нея е пълно с очакване. Колко приличат фотографиите на Лора от това време на тази тайнсвена непозната...

А Лора допълва картината в своя текст:
Не изглежда много щастлива, нели?

Вторник сутрин Русе [Писмото е от 9 октомври 1906, Русе. Г. Найденова го датира приблизително – от първите дни на октомври.]

Разказът „Караули, внимавайте!“ на Матилде Серао особено ѝ допада, тя се вижда в ролята на затворника Рокко, който много пъти иска да избяга през прозореца, но винаги се чува далечният глас „Караули, внимавайте!“ – Също като нея в този годеж – без право на собствен път и избор в живота. – Как не е полудял! – възкликва Лора. Може би както и ние не сме полудели: „Там поне законна стража пази затворниците, а у нас в обществото викат „Караули, внимавайте!“ Без никакво право, това е възмутително, ужасно, мъчително.“

И накрая: „Моля Ви се, напишете ми кога се отваря театъра? Бих искала да бъда, интересува ме много“. На 15 август 1908 г. Яворов е назначен от Пенчо Славейков за артистичен секретар на Народния театър, присъствието му там вече се чувства осезателно. Ето причината за нетърпението на Лора.

Следващото писмо от Русе, недатирано (ул. Госпитална. Вторник, сл. об. говори, че тя просто се задушаваша от несвободата си в мъртвината на еснафското съществуване. Липсата на свой живот и свой път дълбоко я терзае: „Но тука много се измъчих, както никъде и никога... Нищо не пиша“ – лаконично изразява тя дълбокото си отчаяние.

„Да знаете само колко ми е тежко, нетърпимо тежко. Зла съм и капризна като триста дявола и триста жени, всичко ме раздражава... Пиша ви всичко това, защото знам, че ще разберете, че може човек да бъде при баба си, при леля си и цял куп роднини, и още повече да бъде и сгоден, и пак да се чувства зле. Моля Ви се, не говорете никому; намират се добри хора и добри приятели даже, имат способността да тълкуват, претълкуват и предават всичко, а на мене тъй отдавна са ми омръзнали всички мълчаливи сцени и дълги физиономии. Тука те не би липсвали, ако не правех компромиса да се показвам доста разположена към Русчука и русчуклиите, а на ума си да ги пращам по дяволите. Нека ме прощават! *Но тука много се измъчих, както никъде*

и никога... Никому не го желая. На всички съм готова да простя всичко, даже обиди, само на мира да ме оставят, боже мой!“

Зелена пощенска картичка от 14 окт. 1906, събота:

*„Стоят двама на двата бряга на една река. (Под двама навярно ще разберете двама влюбени). Мостчето, което ги дели, не е опасно, но неприятно за минувание. Тя се е загледала в неговите чудесни очи и е готова не само по мостчето, но и през реката направо да мине. В това време и той я вижда и... както стават тия глупави работи... пламва. Но той не се затича към нея, не му и минува през ума да го направи, а вика я *тя сама да дойде*... Тя, която е много по-малко егоистка, не мисли за себе си, нито за каквото и да е, а само за него. Първа стъпка към мостчето прави, но внезапна мисъл ѝ дохожда, че той като мъж и като по-силен (поне тъй трябва да се предполага) *трябва той, а не тя да преодолее препятствията*. Тая мисъл туря край на решението ѝ, тя предпочита своя бряг и хвърля презрително поглед към приятеля, ако и да желае от сърце да го види при нея. А... той дълбокомислено заявява, че почва във фатализъм да вярва, в невъзможността да се осъществят известни неща...“*

Кремен и Г. Найденова предполагат, че това е спомен за срещата с Яворов в Драгалевци на 20 август. Стефан Коларов твърди, че написаното се отнася за Нейков, от когото Лора с месеци не получава никакви вестии. Подмолната и коварна намеса на властната Екатерина във всичко е довела младия човек до усещане за фатализъм, който ражда инертност, характерна и по-нататък в отношенията му. Действително в спомените му непрекъснато се повтарят думите фаталист, фаталност, фатална развръзка.

Нещо подобно има и у Яворов. А може би двата образа се сливат в тоталното разочарование на Лора изобщо от мъжката инертност. В такъв случай тя трябва да направи първата стъпка. В края на писмото въпреки всичко следва настоятелен пост скриптур: „Моля, пратете ми адреса на Яворова да му благодаря за картата“.

Душевните конвулсии на Лора не трогват желязната родителка. Записала е терзанията си, че Лора каля името на баща си и на семейството: „За тебе, за мене, за знамето, що завет ни остави – последното ще дам“ – кълне се фанатично в името на съпруга си и партийните повели. На 15 октомври 906, Петковден, душата на майката пропуска само този стон:

– Сине Ян, на теб оставям Лора и нашата чест.³⁵

През декември 1906 Лора е в Карлово, където е „въдворена“ след бягство с Нейков. Обхваната е от пълна фрустрация, прекратила е всяка връзка с роднините. Вятърът ѝ шепне зловещо „смърт“, „смърт“: „И любими хора, и скъпи моменти – всичко умира“. Ясно е, че е в състояние на отчаяние и безсмислие, защото завършва писмото едва след месец, на 27 януари 1907.

В София ѝ е „запретено“ да се връща, искат да я принудят да отиде в Русе, но „друга“, защото такава, каквато е, тя е непонятна и мъчна, неправилна и непригодна. Пише

³⁵ Дренкова/Drenkova 1984: 113.

историята на една Бойка, която е „дръпната“ личност, каквато е и тя, „според понятията на г. Дренков. И много други подобни нему умници“. Чете на руски „Потуновший колоколь“ на Хауптман и вижда в нея собствената си драма... Мъчи се да не умира от еднообразие, затова основният мотив е: „Книгите се свършиха!“

Но Лора е непримирима. През февруари 1907 тя отново забягва с Нейков при роднини в Карлово, вероятно при леля си Велика Камбанова. Из пътя, в едно ханче хора на Демократическата партия, изпратени от Димитър Петков, министър на вътрешните работи, по повеление на Екатерина, настигат бегълците и ги закарват до Пловдив. В живота на Лора се намесват фактори на много високо партийно ниво.

После насила изпращат „кающата се грешница“ в Русе, където тя прави опити да се забрави в преводи на любимия си Джеръм Джеръм, иска от П. Тодоров да ѝ изпрати повече литература за него. А Петко ѝ праща Ибсен, Хауптман, Тургенев...

Следващите писма, от 15 и 23 март 1907 са вече от Русе. Нима Лора се е примирила? Изглежда майка ѝ е успяла да я убеди в безперспективността на отношенията с Нейков и тя от отчаяние се е съгласила на нежелания брак. Лора се опитва да преоцени отношенията си с „Камо“, но и да си създаде някакво морално алиби. Може би от чувство за накърнено достойнство, че тя, гордата Лора Каравелова, е изоставена и пренебрегната. И тук тя показва една свобода и готовност за жертва, която я извисява и в отношенията ѝ с Яворов: *искам той да бъде щастлив, както може и гдето иска – стига да бъде щастлив.*

Писмо от 23 март 1907. „И кажете ми, добрий ми приятелю, какво кално има в това, че аз се привързах към един човек и че направих известни постъпки, като смятах, че те ще му помогнат да си развърже ръцете, да получи *свобода*. А какво ще прави после с тая свобода, аз най-малко съм се интересувала. И не веднъж той е чувал от мен, че искам *той* да бъде щастлив, както може и *гдето иска*. И нито *преди*, нито *сега* бих се сърдила, ако той се ожени за която и да е, стига да бъде щастлив.

... Не че бих осъдила когото и да е, който ще предпочете своето лично щастие пред удобрението на обществото. Но една жена, поне за себе си говоря, ще се реши на такава постъпка, само когато се убеди, не само че тя е привързана към своя избраник, но още когато се увери, че тя е и за него необходима. Случаят изглежда не съвсем такъв. Не зная. Когато добре се уверя в мислите си, ще ви напиша. А вий откровено ми кажете не Ви ли отегчавам.“

Въпреки всички издевателства, живият интерес на Лора към литературата не стихва. Книгите са спасение. Превежда „Прелестна жена“ на Дж. Джеръм: „За жените, които минават за прелестни, единодушно хвалени от всички, защото умеят да бъдат неискрени“³⁶. Разказът резонира с нейното отвращение от лицемерието. По този повод е написала и свой текст – „Лъжата“, за жалост неоткриваем. Петко ѝ праща да чете Георг Брандес, 6 тома за теченията в литературата през 19-ти век.

„Моля ви се, пратете ми нещо за четене по-скоро! Нямам книги!“ – непрекъснато и жадно търси нови книги. Търси каталози, за да си поръча книги на английски, иска да усъвършенства езика. Има усет за езиците, нейната приятелка Жермен Съонез ѝ пише, че тя говори френски положително по-добре, отколкото една обикновена францужойка.

³⁶ Ръкописният превод се намира в БИА, ф. 229-2, а.е. 189, л.1-12.

На 12 март 1907 г. Лора е изпратила на Пенчо Славейков от Русе любимата си картичка: „Сърдечен поздрав от Русчука на бачо Пенчо. Тази карта ми много хареса, затова ти я пращам. В София какво ново? Тук Дунава е украсен вечерно време от параходите на Румънския бряг, и е тъй хубав! Но това е единствената прелест на Русе. Много здраве на всички у вас. Лора“³⁷

На картичката – самотна фигура, дадена в гръб. Често виждали Лора да се разхожда сама по брега на Дунава... И тук фигурата върви по един грозен, пустинен път. Напълно в синхрон с отчаянието на Лора, която казва, че единствената прелест на Русе са параходите. Неслучайно – с тях хората заминават оттук. Как ѝ се иска и на нея да избяга, да избяга оттук! Но параходите са на другия – на *отсрещния бряг*...

КМППС, инв. № 319.

При внимателното разчитане на оригинала с лупа разбирам, че това е репродукция на известната картина на Николай Ге „Съвест. Иуда“ (1891). Юда е даден в гръб, в момента, когато осъзнава целия ужас на предателството си. Далеч напред стражниците отвеждат предадения от него Христос. В оригинала на картината се вижда, че единствено там, където е Исус, се излъчва светлина. Юда е в отчаяние, нищо вече не може да се промени. Христос се отдалечава завинаги.

Лицето на Юда не се вижда. Няма нужда от лице. Всичко е казано в превития гръб, смазан под страшната тежест на вината. Загърнат в тайната си – като в смъртен саван. Страшните терзания на съвестта са отмъщение, насочено към самия себе си.

³⁷ Славейков/Slaveykov 2025: 465.

Върви по пътя на осъзнаването на греха – тъмната пътека е осветена от лунната светлина – светлината на прозрението и съвестта. Отровно-зеленикава – зловеща, наказваща, и в същото време милосърдна и опрощаваща: „И свет во тьме светится.“

Това е каещият се човек, който осъзнава вината си – отчаян и опустошен. На прага на страшно решение за самонаказание. Безпределно сам. Изоставен, отхвърлен от Бога и от хората, изтерзан от угризения на съвестта, Юда завършва живота си със самоубийство: още един страшен грях – последният.

Никак не е случайно, че Лора е избрала тъкмо тази картичка. Точно по това време, през март 907, тя се чувства жестоко предадена. „Камо“ не отговаря на писмата ѝ, сякаш е потънал вдън земя. Писмата вървят непрекъснато, но майката е издействала да залавят и спират неговите писма, без да мисли на какви терзания подлага дъщеря си. Тайно осуетява и развода му чрез познати в Светия синод.

На всякакви коварства и подлости е готова, за да осуети връзката на дъщеря си с нейния любим – в името на насилствения брак с Дренков. Лора е изумена – месеци няма писма! Разочарована и отчаяна, че „Камо“ я е изоставил, тя се съгласява – може би от накърнено достойнство, да се венчае с Дренков.

Дори само от тази картичка може да се разбере състоянието на Лора преди да вземе крайното решение – да предаде любовта си и да се подчини на натиска на Екатерина и нейните партийни съмишленици. За Лора това е равно на самоубийство, тогава започва всъщност нейното самоубийство.

„Тя не се спря пред най-големите подлости, за да се ожена аз за Д.“ – пише Лора. Не е случайно, че при разправията с майка си младата жена изплаква в дълбоко отчаяние:

– *Мамо, ти не си обичала!*

П. Нейков: „Но връзката ни не спря дотук, а продължи още няколко години. Препятствията, разстоянието, редките срещи често изострят чувствата, вместо да ги убиват. Срещите ни ставаха едва три или четири пъти в годината, но писмата вървяха непрекъснато... [...] В началото на лятото имах среща с Лора, която беше дошла за малко от Русе. Тя имаше вече дете, което умря след няколко месеца. Майчинството ѝ беше придало ново сияние и женствеността ѝ беше в пълен разцвет. В нас се възроди илюзията, че няма нищо променено в чувствата ни и че разстоянието и препятствията са способствали дори да ги засият. Все пак нещо ми шепнеше, че билото вече е надхвърлено... Ние мислехме, че срещата е наша тайна. Но тя се узна, разгласи се и стигна до ушите на големите каравелисти. За миг вниманието им се насочи към мен. Някаква мярка се налагаше.“³⁸

Запазването на брака на Лора става едва ли не „партийна задача“ за големите каравелисти. За да ги раздели окончателно, Екатерина урежда Нейков да бъде пратен като секретар на българското търговско агентство в Серес и после в Скопие. Тази раздяла е смърт на живо за влюбените. Но – сърцето на майката – желязна хлопка. „Вершителка судеб.“

³⁸ Нейков/Neukov 1990: 104, 118.

Софка Петкова, писмо до Кремен от 26 юли 1952 – Свищов:

„Тя е имала една любов в живота си и тази любов щеше да я погуби. Това бе Петър Нейков от Външно министерство... Бягала с него, но Каравелова я връща насила... След това я ожениха за Дренков, но Лора никога не бе преставала да се среща с Нейков, когото обичаше до края на живота си... За Петър Нейков ще ви кажа, че не тя, а той я остави, *и то по един доста жесток начин*. Това беше най-голямата ѝ болка в живота и я направи безверна във всичко.“

Последното писмо на Лора до Нейков е от 28 ноември 1910, преди втория му брак. Неговата дъщеря Надежда Оббова споделя с Петър Динеков, че баща ѝ унищожил писмата на Лора, за да не наранява съпругата си. Този необмислен жест е голяма загуба за литературната история, той унищожава най-важните свидетелства за преживяванията на Лора преди срещата с Яворов.

Петър Динеков. Дневник, 10 ноември 1984, събота:

„Питам дъщерята говорил ли е Нейков за Лора. Никога – от уважение към жена си. Само веднъж насаме е разказал на дъщерята за хубавите си преживявания с Лора. Понякога той е свирел на цигулка, тя му е акомпанирала на пиано; ходели са по балове (на един бал-маске тя се явила като шоп, той ѝ рисувал мустаците). Високо ценял нейния интелект и културата ѝ. Получил е от нея много писма, но нищо не е запазено – сигурно по-късно ги е унищожил. Питам я: биха ли били щастливи, ако биха се оженили. – „Труден брак, но може би – да.“

15 март 1907. Илюстрирана карта на Лора до Петко Тодоров:

Камий Кору „Порыв ветра“ (1860–1870). Създател на „пейзажа на настроението“. Вдъхновявал импресионистите. Кралят на светлосенките.
ЦДА, ф. 126к, оп.1, а.е. 175, л. 9.

Картината звучи като илюстрация на нейното есе „Отнийде помощ няма“ от юли 1906. В навечерието на годежа ѝ с Дренков: – *Самотия... и отчаяние! Но где е краят на всичко това?* – Тази картина може да бъде „модел“, както за режисьора, така и за оператора на филма: говори много за тревожното психическо състояние на Лора, за нейните терзания и колебания месец преди да се реши на годежа.

Крехка женска фигура контрастно противостои на вятъра и на природните стихии, изглежда толкова малка, беззащитна и уязвима пред лицето на бурята. Мрачно небе, тъмни облаци се носят, дърветата са извърнати на една страна от урагания вятър. Дори зловещият оранжево-жълт залез тежи от натрупано безпокойство. Играта със светлините засилва тревожността, това може да се постигне от оператора във филма.

Единственото малко ярко петно е червената забрадка на пътницата, която контрастира на монохромната мрачна колористична гама и придава драматизъм на изображението. Най-тънките отънъци на кафеникаво, тъмно-сиво и тъмно-зелено преливат в един общ потискащ цетови акорд.

Но през дърветата на фона на облачното небе все пак просветват бликовете на залеза. В златното сечение на картината се провижда светъл просвет – просветът на надеждата. Картината е метафора за съдбата на човека, носещ върху себе си отговорността за съдбата си и препятствията по пътя към себе си.

Огнище без огън

*В миг светлото малко момиче се преражда в тъмна, в черна жена
с изнасилена, смутена, непоносима ней душа.*

След една тягостна година на глуха борба между майка и дъщеря, на 27 април 1907 г. бракът е сключен – въпреки всички терзания. Славчето Славейкова, на 11 години тогава, е запечатילה трагична картина: Лора три пъти хвърля булченския воал преди да отиде в църквата за венчило с Дренков, три пъти разваля косите си. Състоянието ѝ ясно се вижда на снимката от сватбата.

Този трагичен епизод – в деня на свети Тома Неверни, Томина неделя, е силно драматургичен и може да бъде много силно начало на филма. Лора отказва да се подчини на образа и съдбата, избрани за нея от Екатерина. .

Кремен: „Лора стояла под запаления многосвещник неподвижна, бледа, каменно студена, с прехапани устни – сякаш над косите и воала ѝ е положен *не булченски, а трънен венец*. Нито щастливият жених, нито самодоволната майка, нито пък тържествуващите техни политически приятели, дошли за сватбата от София, са могли да доловят Лорината тайна

мъка и да видят в тази мълчалива статуя бъдещата бунтовница за свобода и лично щастие³⁹.

Дори след венчавката Лора дръзко посреща своя „Камо“ (Камен – калка от Петър) в Русе. Само след месец тя му пише, че не може да се примири с този брак. Не се вижда като русенска аристократка-служиня, която мъкне от пазара претърпени торби и живи кокошки. Дренков вече е свободен и двамата демонстративно се разхождат в открит фойтон из целия град. Според русенските „потайности“ любовта им става „притча во езицях“: „Тук клюките са извънредно разпространени и с моя милост се занимава мало и голямо“ – пише Лора на Петко Тодоров. И допълва с горчивата си ирония: „Пак съм добра, нели? Грижа се за забавлението на съгражданите си...“

Протич: „Тя дири опиянение там, дето тя можеше само да се самоунищожава... Тя предизвикателно водеше своя живот, особено от 1907 г., пред очите на всички“⁴⁰. Това поведение на Лора е отчаяно предизвикателство, дързък и самоубийствен начин да протестира – с „възторжен страх“, срещу насието над нея.

В градината прегърнати със Камо ний сме скрити.
И тази нощ, есенна нощ, ледна и безлунна...
Но що е мрак кога пред мен очите му блестяха
И що е мрак кога с целувка огнена, безумна
Уста в любимите уста с *възторжен страх* замряха...

.....

От вси най-светла и най-жарка – *незабравима нощ!*
12 окт. 06

Лора се задушава в еснафската мъртвина на Русе, опитва се да намери себе си в превода. Превежда руската поетеса Татьяна Щепкина-Куперник, нейното „Credo“ ѝ прилича на песента на Майя от драмата на Ибсен „Кога ний мъртвите възкръснем“. Тя добре познава тази драма, там има един цитат, който страшно ѝ харесва: „Когато се завърнем, тогава чак ще разберем, че никога не сме живели...“

А щом ти ме също обичаш, защо е раздяла тогаз?
Нек бъда робиня единствена твоя сал аз!
Робиня безволна – и волна царица.

„За това credo доста се препирахме с мама, тъй като то се свършва с желанието на авторката да бъде „робиня безволна – и волна царица“... А мен това ми харесва и го разбирам най-пълно“ – пише Лора. Волна царица – владетелка на чувствата, и безволна робиня пред волята на „единствения“. Това привидно психологическо противоречие е допаднало на Лора, която има много тънък усет за амбивалентността на емоциите, изтъкани от контрасти.

Тя се чувства много самотна, задушава се от желанието за бягство от тази „душина, мъртвяща задуха“. Следващото стихотворение е на Лора, но от скромност тя не се е подписала. „Това е то моето ново настроение“:

³⁹ Кремен/Kremen 2019: 335.

⁴⁰ Протич, Андрей. Опасности в личността на Лора // Коларов/Kolarov 2015: 267.

Тъй безкрайна, мъчителна, тъмна, тъй тягостно душна
е наново самотната нощ!... От ветреца нито лъх.
И напразно на стръмния бряг го очаквам аз дълго
Да разведри горещо ми чело със свежий си дъх.

А вълните се милват, въздишат... и бягат далече ...
Да избягам и аз!... Но къде има лъч да ме сгрее?
Лъч от чиста, кристална душа изходящ. И свежо къде е?
И от где ли задуха несносна, мъртваща не вее? ⁴¹

Х. Руссе

Писмо от 22 септември 1907: След брака с Дренков това е първото писмо до Петко Тодоров – единственият добър приятел и душеприказчик, на когото се доверява. Отчайващо тъжно. Апатия. Задушаване се, неистово ѝ липсва духовна споделеност. Дебелите руски списания в провинциалното читалище не са спасение. Непрекъснато иска от Петко да ѝ изпраща книги на френски и английски – цели куфари книги.

Със струните на цигулката Лора отчаяно се опитва да заглуши „духа на смъртта, който блуждае есенно време над всичко“. Клавишите на пианото ѝ заменят радостта, която не среща в живота: „В няколко ноти някой път има скрити толкова нежни и тъжни удоволствия, каквито с години в живота могат да се не срещнат“. Мечтае да се върне в София и да изсвири на Петко любимите си мелодии...

Есето „Тъмно е. Из дневника на една луда“ говори за дълбокото крушение в живота на Лора. Заглавието горчиво иронизира внушенията на майка ѝ и на Рачо Славейков, че е душевно болна, защото не иска да живее както другите ѝ диктуват. За Рачо Славейков Боян Пенев пише: „един крайно суров и практичен човек“.

В БИА, ф. 229-2, а.е. 189, л. 7-12 се съхранява ръкопис, написан с черно мастило. Първата ми мисъл бе, че това есе отразява мъката ѝ след смъртта на „моя Кирил“, първото ѝ дете, за което тя страда до безумие и прекарва по цял ден на гроба му, толкова са трагични думите за мрака в душата ѝ, те говорят за голямо нещастие... По това време Лора е само на 23 години. Показателно е, че тя е споделила по-късно това есе с Яворов и той вероятно е искал да го публикува, защото са нанесени 2 корекции с молив.

Но на гръба на ръкописа стои датата *7 април 1908*. Не зная доколко тази дата е точна, От писмо до Надя Протич става ясно, че през юни 1908 г. детето е все още живо и здраво. Но дори радостта от него не е в състояние да спаси Лора от мрака в душата ѝ. В следващото писмо до Надя – без дата, Лора е много тревожна, не иска писма... Не успях да открия точната дата на смъртта на Кирчо. Защо ли датите около раждането и смъртта му са толкова размити и неясни?... В дневника на Екатерина няма нито дума за раждането, нито за смъртта на детето. Цялата 1908 година липсва. Докато раждането на Петко на 11 юни ст. стил, кръщенето му и други важни дати са надлежно записани.

⁴¹ Писмо на Лора // Найденова/Naydenova 1983: 119.

Г. Найденова само споменава в едно изречение за смъртта на Кирил, но не пожелава да проникне в дълбоката травматичност на това нещастие за Лора. Напротив, жестоко заявява: Лора сама признала, че стигнала до „неврастения“. Действително в едно писмо от 12 януари 1912 г. Лора пише, че причината за настроението ѝ е миналото, от което е останало само „мъчително некрасивото“ и сама си поставя диагнози. Това признание е добре дошло за Г. Найденова, за да направи извода, че това състояние е не следствие, а първопричина за нейните нещастия⁴².

Красимира Марчева, психиатър: „Загубата на дете е едно от най-стресогенните събития. Загубата е опосредствена лична среща със смъртта. Настъпва дълбока депресия, завладяваща почти всички сфери на психичния живот – загуба на емоционален резонанс със света, снижение на подтиците за живот и смисъла на съществуване. Потисната е грижата за себе си. Мисълта е ангажирана почти изцяло от загубата, може да има и стеснение на съзнанието.“

Лора: „Главата ми гори тежка и уморена. Мрака е нахлул в душата ми, обвил и сърдцето ми, свива го дълго, безжалостно, до нетърпима болка... Душата ми е мрачна, непроходима гора... Доктора ме гледа... И в мрака на черната гора чувствам как растат ненадейно цветя... – бели, малки, нежно благоуханни, като цветя от детски гробове...“

Съзнанието се хваща като удавник за любовта – единствената, мечтаната. Но и там преживява крушение: „Изведнъж цветята стават ярки, огнено-червени, опияняющи, като единствена усмивка на единствена любов... Какъв хубав, неочакван дар за него.... Той иде... Иде... Неговата любов би била ослепително, всепобедно слънце. Цветята ще цъфтят и ще увяхват – скрити, незасегнати, само мои... хубави. Но той никога не ще ги види“.

По това време Лора се интересува от Стриндберг с неговия „Мъртвешки танц“ (1901). Но тук ясно се вижда влиянието на Мунк и неговата знакова за експресионизма картина „Викът“ (1893) – символ на непримирението с „универсалния ужас“ на екзистенциалното страдание: „Колко е наново тъмно. Мракът ме обхваща, притиска, задушава, убива... Аз трябва да викам силно, яростно, да викам до пресипване. Не мога да мълча. Аз не съм примирена... Трябва непременно да викам“.

Оголена като нерв, душата крещи към жестоките пространства, към глухата вселена. Крещи, сякаш за да опровергае себе си, да докаже на себе си, че въпреки всичко е непримирена, въпреки всичко е жива... Страшен и безнадежден вик на съвсем млада жена, която не очаква вече нищо: „За който нищо не очаква, единствената нова страна е гробът“ – пише Лора в „Писмо до никого“⁴³.

Ил. карта от Лора до Петко Тодоров, 19 август 1908. Няколко лаконични реда – тази карта – мрачна, като мрака в душата ѝ, най-вероятно това е след смъртта на детето. Лора се опитва да се върне към живота чрез писането:

„Не зная върнахте ли се от Елена, да Ви напиша и изпратя обещаното. Напишете ми няколко реда. Много здраве на всички, които питат за мен. Бачо Пенчо върна ли се? Руссе“

⁴² Найденова/Naydenova 1983: 135.

⁴³ Писмо до никого. Съвр. мисъл, кн. 7, 30.09.1911, с. 483.

И. К. Айвазовский: Гурзуфъ нощю, 1849. Третьяковская галерея.
126к, опис 1, а.е. 175, л. 16.

Писмо от 9 октомври 1908: Лора придружава майка си на лечение, трябвало да излезе от София и да се успокои, защото била много нервна. Нервна вероятно е Лора, поради скорошната смърт на детето си... Чете романтичната драма „Пеер Гинт“ на Ибсен на руски и пише бележки за образа на майката в драмата: „Струва ми се, че „добра“ в истинския смисъл майка няма, а и кой знае дали може да има. Напишете ми нещо по това. Интересува ме много.“ Това ѝ помага да разнищова вътре в себе си отношенията с майка си, които много я измъчват.

Лондон: Всичко, което ще ме съветват, е излишно

След като напуска Дренков, Лора много дръзко и категорично отстоява свободата си. Наема самостоятелна квартира в София и пише на майка си да пренесе там вещите ѝ от Русе: „С мене не се занимавай. Аз ще решавам и нареждам по моему. Ако си счупя главата, то е само моя работа и не заслужава другите да се грижат и кахърят. Аз съм била и съм сама и не виждам в това нещастие. Всичко, което ще ме съветват, е излишно, тъй щото остави нещата както са“⁴⁴.

Писмо до Петко Тодоров: *Лондон, четвъртък, декември, 1909*

„Чувствам се добре, както отдавна не съм се чувствала“ – това личи дори по почерка, който сега е съвсем ясен и четлив: „Имам си най-последната стаята, *моята стая*, в която никой няма право да влиза. Имам си камина, която постоянно ми свети и грее, макар и малко меланхолично да ми действа понякога. Имам си фотографиите, писмата, които искам. Завися от *моите* желания и капризи. Това е хубаво.“

⁴⁴ Писмо на Лора до Е. Каравелова. Париж, 11-24 май 1912 // Памуков/Pamukov 1982: 123.

Това писмо е като предвестник на есето на В. Уулф „Своя стая“, публикувано 20 години по-късно, през 1929 г. Според това есе, за да пише художествена литература, на жената са необходими две неща: собствена стая (с ключ и катинар) и достатъчно средства, за да се издържа.

По-късно Лора развива тази теза в своите „Писма до никого“, които печата с различни псевдоними. В радостта от уединението в „своята стая“ прозира отегчението от инквизиторския контрол на майка ѝ с нейната „мразовита педантичност“ и делови прагматизъм: „Самотията е безценно убежище“.

В чужбина Лора е намерила „собствен дом“, какъвто не успява да намери нито в бащиния дом, нито в къщата на съпруга. Тя се радва на свободата си, на възможността да се образова. Не търси светски живот и „five o'clock tea“. Ненаситно чете в оригинал на английски и френски, посещава курсове по езика, мечтае да учи немски в Мюнхен.

Кремен: „В българската легация Лора е честа гостенка. Канят я на приемите и се гордеят с нея пред чужденците – с хубостта ѝ, с нейния чар, с естественото ѝ държане и с умните разговори“. (I, 340)

Книгите никога не ѝ стигат. Ходи по изложби, музеи, изучава Джон Ръскин и неговите „Модерни художници“ ѝ разкриват особеното обаяние на Търнър. Има цели импресии за Лондон, написани под влияние на мъгливите му пейзажи и не е случайно, че избира тъкмо пейзаж на Търнър за първата си картичка до Яворов.

Мечтае да пише, да рисува, да свири – да стане голяма актриса, да усеца възторга на публиката. Или да стане голяма писателка или поне вдъхновителка на голям поет, спомня си Симеон Радев, който също е в Лондон по това време.

В архива на Кремен в БИА на гърба на една чернова намерих части от спомен на Симеон Радев за Лондон. Той бил дълбоко убеден, че Яворов е убиецът, но впоследствие се отказва от показанията си. На възраженията на Кремен Радев дипломатично отговаря, че „всъщност няма значение кой кого е убил, нека това остане една неразрешена загадка, една легенда“...

Оказа се, че този текст е включен от Кремен в главата „Фаталната жена“, но има някои съкращения, които са важни, отбелязани са с курсив:

- Аз не съм вашият тип.
- Нито пък аз вашият – засмя се Лора. Защо тогава да съм фатална.
- Защо ли? Ще видите.

Тръгнахме бавно по тротоара – за да я изпровода. Разказах ѝ за рускинята в пансиона, като повторих нейните предсказания.

При думите „виждам кръв около нея“ Лора стана весела и закачливо забеляза: „Вярно. Тежко му, който се залови с мен. Няма да свърши добре“.

Кой ли пък се е убил за вас? – в новата редакция става:

Може би пък някой наистина да се убие за вас.

Вие вземате нещата сериозно – отвърна тя.

Защото казвате, че обожателите ви пострадват.

Че не е ли така?

Но това са безкръвни трагедии.

Лора се засмя: – Някоя може да стане кървава!
И след като замълча: – Аз не вярвам в предсказанията.
Вярвам в онова, което човек сам си нареди.

Вие напуснахте ли окончателно семейното огнище?
Това не е тайна – отговори Лора откровено. *Огнище без огън.*
Мисля, че вие сте прекалено възискателна.
Напротив – търся най-обикновеното – любовта.

Истинският значи още не е дошъл.
Лора отговори с насмешка, разтваряйки ръце: – Чакам го с отворени обятия!
Какъв може да бъде той?
Богат, много богат... Отгоре на всичко – влюбен.

Макар че се мъчеше да придаде на думите си шеговит тон, Лора не можа да скрие онова, което лежеше дълбоко в душата ѝ и което издаваха очите ѝ – една потайна скръб, хвърлила върху тях тънка сянка. Тая необяснима печал в погледа винаги съм откривал, даже през девическите ѝ години, когато тя, току-що изхвъркнала от френския колеж, бе влязла самоуверено в обществото на мъжете като завоевателка. За тая загадъчна тъга в очите на Лора неведнъж съм отварял дума, колчем в разговор с приятели сме се мъчили да изтълкуваме нейните постъпки.

Спряла за миг пред мен, замислена, Лора заговори малко театрално, но съвсем искрено, сякаш ми се доверяваше:

– Истинският, драги Н.Н., трябва да бъде по-силен от мен, и толкова недостъпен и необикновен, че да се боря за неговата любов...
Непоправима мечтателка!
Защо? Невъзможно ли е?
Страх ме е да не чакате дълго!
Ще чакам – каза Лора. Човек не е нещастен, докато чака.
Ами ако въобще не дойде?
Ще си остана самотница...

Ще се отдам на изкуството, ще пиша... ще рисувам, ще свиря... Как бих желала да стана голяма артистка – да усетя възторга на публиката!

Всичко това е литература – ѝ казах. Най-естествената кариера за вас е женитбата. Обикновената женитба.

Не обикновената, а необикновената – отговори Лора.

Не ме подценявайте! – И след като премълча онова, което искаше да добави, тя се обърна към мен да се сбогува: – Кажете ми, за колко време може да се изучи английски? Аз намислих да остана тук: езикът се учи най-добре на самото място.

Знаех за какво бе дошла тя в Лондон. Не за английския... “

Да, английският е само претекст пред хазаите. Лора е получила завещание от съпругата на чичо си Любен Каравелов. Само това е чакала, за да излети към големия свят: „Ще остана тук, додето Дрянков поиска развод – пише на приятелки. В никой случай няма да се върна и нека си намери богата жена, за каквато не се е стеснявал да ми споменава... Той мрази всичко, което аз обичам... Никога не съм му вярвала и не мога да му вярвам...”

Но Екатерина Каравелова му вярва. Той е постоянен гост в дома ѝ и след развода на дъщеря ѝ. Ето новооткрита снимка от Русе, 25 април 1910 г. Иван Дренков и Екатерина Каравелова – от двете страни на младоженците, кумове на „партийна сватба“. Лора е в Лондон от пет месеца – от декември 1909 г.

„Тя игра фатална роля в съдбините и в живота на дъщерите си – повтарял пред съпругата си д-р Рашко Маджаров⁴⁵, братовчед на Лора, който израснал у Каравелови. – Рашко много обичаше Лора, имаше просто *култ* към нея. Смяташе я за извънредно умна – здрав, събуден ум... Една история ми разказа само – за Петър Нейков. Но с никого друг Лора не се е любила.“⁴⁶

Русе, 25 април 1910, Русе. Сватба на Сийка Сиджакова – дъщеря на Пенчо Сиджаков, и Ангел Павлов – кмет на Русе. Кум е „изоставеният“ от Лора Иван Дрянков, който е вече народен представител от Каравеловата партия, която сега е на власт, а кума е тъща му, самата Екатерина Каравелова.

⁴⁵ Рашко Маджаров (1874–1943) – юрист, учил право в Санкт Петербург, Париж и Лион. Първи братовчед на Лора. Майка му, Мария Каравелова, е най-малката сестра на братята Каравелови.

⁴⁶ Спомен на г-жа Рашко Маджарова. 16 юни 1950 // БИА, ф. 651: „Рашко казваше, че отначало старата Каравелова е имала отношения с Дрянков и после е накарала Лора да се ожени за него. Рашко казваше също, че старата е живяла с много личности...“ [?] Най-вероятно Рашко Маджаров хиперболизира поради болката от смъртта на Лора. Екатерина сама отговаря на злите езици, че това са хора, с които е имала душевно родство: „Тяхната обич, уважение, рицарско поклонение пред моята личност тълпата не разбра и опръска с кал“.

Детето – другата драма на Лора

Детето ѝ липсва, мечтае да си го вземе и да го направи щастливо: „доколкото ще бъде в силите ми“, пише на Петко Тодоров от Лондон. Но съвсем скоро Лора ще бъде принудена да принесе в жертва чувствата си към Яворов, които просто я изпепеляват – заради детето.

Още едно нещастие! И това непременно трябва да се покаже във филма и да се направи много дълбок анализ – как тя е разкъсана между две най-силни и изконни чувства, но е принудена да пожертва истинското и силно чувство към Яворов заради човешкия си дълг към едно насила създадено дете.

Тази жертва на Лора е много важен шрих към нейния истински портрет. Цялата драма е запечатана в няколко снимки със съвсем малкия Петко, роден на 11 юни 1909 ст. стил. Тя го гледа толкова хладно и отчуждено, безрадостно и почти в ужас: Как ще обичам сега това дете! Какво общо имам аз с него?...

Лора с Петко на един месец, 12 юли 1909.

Публикувана от Г. Найденова. Лора–Яворов, 1983, с.137.

Няма дребни неща. Детайлите най-красноречиво оголват цялото. Ето знаков мизансцен за филма. На снимката от 12 юли 1909 Екатерина и зетят, щастливи и доволни, унесено гледат в малкия Петко. Дренков позира с гордостта на избраник. Местата сякаш са разместени. Лора стои встрани от всички, уединена, сама със себе си, на дистанция. Гледа в пространството – отегчено и безрадостно. Безучастно: „Това не се отнася до мен. Дадох ви това, което искахте от мен, сега ме оставете на мира!“

12 юли 1909. Екатерина с бебето Петко, Дренков и Лора. Архив на Петко Дренков. Публикувана за пръв път от Стефан Памуков. Неизвестни писма, 1982.

Блудната дъщеря и невярна съпруга все пак се завръща от Лондон на 2 януари 1911. Майката е успяла да издейства място на Дренков за консул в Александрия, за да примами дъщеря си, но тя се връща „главно заради детето“ – признава на приятелки. Ясно е, че нищо не е наред, защото Дренков излиза и се връща в 5 сутринта. Екатерина следи под лупа отношенията им и дори ги записва в дневника си:

„Тя го посрещна доста снизходително и леко се отнесе към неговата нощна липса... Предсказах ѝ, че това ще се повтори. За жалост, пророчеството ми се сбъдна повече, отколкото бе желателно... Приятели сеирджии или дигат рамене, или свиват уста, че този порок човекът си го имал... Жена му тоже не стори онова, *което бе длъжна*... [!?] С това подхлъзване се губи човек, който можеше да си остане добър и полезен“⁴⁷.

Самоубийството – символно майцеубийство

В амбицията си Екатерина стига дотам, че застава против дъщеря си като свидетелка на развода ѝ заедно с Андрей Ляпчев, излага на показ личната ѝ драма. От писмата на Дренков се вижда, че той няма особено желание да пречи на развода, пречи главно амбицираната родителка.

Предателството на майката е дълбока емоционална травма за Лора и ескалира отношенията им до пълно отчуждение и дори омраза. Цяла София нищи клюките. Приятели говорят срещу „недостойната дъщеря“. Ровят се в интимния ѝ живот...

„Ако някога чувствам един непосилен гнет, то е само затова, че аз се чувствам в ръцете ѝ и че тя използва това. Това ме енервира до полуда. И аз започвам да я мразя. Не съм крива. Тя ме кара. Защото е и некрасиво и престъпно да използва човек хорските слабости. А тя използва моята слабост – моето безсилие – да се откажа от детето и да го дам на баща му.“⁴⁸

Лора в писмо до Ляпчев: „Тя се показва еготиична и бездушна жена, това ме изстуди завинаги от нея. Сама съжалявам за това, защото човек е тъй дълбоко сам понякога... Нито искам да се оправдавам, нито има защо...“⁴⁹

Обяснимо е, че Лора е била дотолкова нахърнена и сама в душевните си травми, за да изплаче пред Яворов – в някакъв самоунищожителен пароксизъм – дълбокото си отчаяние: „Аз бих се убила само за да я накажа, да я смажа под тежестта на едно угризение. Само тогава тя би разбрала много неща. – Колко ми е тежко, ако знаеш...“⁵⁰

„И аз би трябвало да умра само за това“ – в следващо писмо.

Всъщност – ето причината: Лора горчиво цитира думите на героинята от една френска пиеса: „А нашите родители са много по-готови да украсят нашия гроб, отколкото нашия път...“⁵¹

Тук става дума за психическо преживяване *отвъд думите*. Едно фантазматично самоубийство, саморазрушителна буря, насочена не толкова срещу самата нея, а всъщност *срещу Нея в себе си*, срещу някогашния идол, божеството от детските

⁴⁷ Дренкова/Drenkova 1984: 158.

⁴⁸ Писмо на Лора до Яворов от Париж, 1912 г. // Найденова/Naydenova 1983: 231.

⁴⁹ Памуков/Pamukov 1982: 153.

⁵⁰ Писмо на Лора до Яворов // Найденова/Naydenova 1983: 264.

⁵¹ Писмо на Лора до Яворов // Найденова/Naydenova 1983: 227.

години: „Жената с най-голяма vertu в България в настоящия век, може би в целия Балкански полуостров“⁵².

Нещо като „символно майцеубийство“, за което пише Мелани Клайн, при което се ражда способността за самоидентификация. Още повече, че Лора се самоидентифицира като „пишеща жена“, но престоят ѝ в Русе като съпруга и майка прекъсва този творчески импулс и ако тя продължава нещо да пише, пише го просто за себе си. Със сигурност загубата на този творчески импулс е било тежка травма за Лора.

А майката се чувства предадена, защото дъщеря ѝ се е откъснала от властната ѝ сянка и иска да бъде независима личност. Лора е нейна собственост, тя иска да обсеби и да контролира живота ѝ изцяло. Тя наказва Лора за нейната независимост по особено жесток и унижаващ достойнството на дъщеря си начин. И достойнството на поета също.

Екатерина: „Съобщи ми се, че след венчавката те искали да дойдат у дома. Аз излязох от къщи и оставих само слугинята. Наредих да кажат на Лора, че от нея никога няма да се откажа, но никога няма да призная Яворов за мой зет“.

Непреклонна амбиция. М-м Каравелова никога не приема в дома си Яворов, а Дренков е там постоянно дори след развода, пълзят клюки... След голям скандал по този повод майката заминава за Русия в самото навечерие на нещастieto с дипломатическа цел – да възстанови добрите отношения между двете страни. Без да се сбогува.

От дневника ѝ не личи да се терзае от чувство за вина. На смъртта на Лора са отредени няколко изречения, които потъват сред записки за дипломатически разговори, чайове, срещи и посещения на висши чиновници. А по това време тя е получавала много писма, пълни с възмущение, че се намесват странични лица „убийството да се представи като самоубийство“. Екатерина не мърда от поста си. Желязна жена.

Екатерина е първата, преди Яворов – „немилостивата оназ“, която по повелите на природата е дала живот, и заради която Лора пожелава да откаже, сама да си отнеме дарения ѝ живот. Юдейско-християнската традиция застава твърдо зад табуто, вдълбавайки в колективното подсъзнание петата заповед:

Почитай майка си и баща си, за да се продължат дните ти на земята, които ГОСПОД, твоят Бог, ти дава?...

Вашите деца не са ваши деца.

Те са синове и дъщери на копнежа на живота към себе си.

Те идват чрез вас, но не са от вас.

Въпреки че са с вас, те не ви принадлежат.⁵³

Странно е, че тя се съгласява да има деца от Дрянков – чуди се Кремен.⁵⁴

Какво би могла да направи Лора в ония времена... Никоя трагедия не идва сама. Кремен и Дора Конова предполагат, че първото дете на Лора е плод на любовта ѝ с

⁵² Писмо на Лора от 1904 г. // Памуков/Pamukov 1982: 77. Vertu – добродетел.

⁵³ Джибран Халил Джибран, ливански поет, писател, философ и художник.

⁵⁴ Кремен/Kremen 2019: 338.

Петър Нейков. Дали е случайно, че тя кани своя „Камо“ в Русе след брака си и го посреща „вече бременна“, както твърди мълвата? Ако е така, това е още едно доказателство, че детето е от Нейков.

Григор Василев е записал в дневника си (4 февруари 1909) думите на Лора, че Дренков бил „най-глупавия депутат, тиква, глупец, постоянно тровел душата на Лора с диви закачки и натяквания за миналото“. – Какви други основания би могъл да има, за да бъде толкова язвителен?...

Дора Конова си спомня, че Лора ѝ показала портретче на хубаво дете на около една годинка – „моя Кирчо“, което приличало на нея: „Да, това е моето дете, Кирчо, от човека, когото обичах, което се помина на шест месеца от пневмония, много ми е мъчно за него. – После Лора скри портрета пак в корсажа си. – Дора, казах ли ти да не ходиш с мен, защото съм лоша жена?“⁵⁵ Последната реплика е много убедително психологически доказателство.

Вярвам тук на Дора, защото постепенно се убеждавам в автентичността на разказаните от нея факти. Друг въпрос е тяхната интерпретация. Същото твърди и Надежда Протич, сестра на Андрей Протич, най-близка приятелка на Лора. А лицето на Кирчо на снимката действително силно напомня Петър Нейков.

Лора с първото си дете Кирил, 1908. Снимката е от архива на Петко Дренков, която той е дал на Стефан Памуков.

⁵⁵ Конова/Кoнова 2019: 105.

Софка Петкова. Писмо до Кремен, *24 юни, Свищов* [1952] – БИА, ф. 651.

„Разпитайте и Надя Протич. Тя беше много близка приятелка на Лора и от много години са били много интимни. Лора я обичаше много, винаги ми е казвала: говори всичко пред нея, защото нямам по-близък човек от нея и всичко споделям.“

Надя Протич разказва пред Кремен доста неща, но е принудена после да се откаже от показанията си. Лора признава на Надя, че много обичала първото си дете. Когато то заболява от пневмония, искала да съобщи това на Нейков. Защо тъкмо на него?... След смъртта му Лора била „съкрушена до полуда“ и прекарвала по цял ден на гробищата. После заминала за София и казала, че с брака ѝ е свършено...

И на Яворов пише за това дете в писмо от Париж: „По същия начин аз гледам фотографията на моето първо дете – грамадно и здраво дете, което много повече задоволяваше моята гордост на майка от Петко. Аз много работи мечтаех за него... но то умря и те няма да се сбъднат“⁵⁶.

Нейков, разбира се, отрича за детето и казва уклончиво: „Около частни, интимни отношения никой не би трябвало да говори с положителност“⁵⁷. Но няма друга приемлива психологическа причина за коренната разлика в чувствата на Лора към първото дете и после към Петко. Това е най-вярното доказателство.

Тя дълго време не може да почувства второто дете като свое. Измъчва се много от тази мисъл, дразни се, че то прилича изцяло на Дренков и напомня за страданията, които ѝ причинява нелюбимият съпруг:

„Но с време, когато добре свикна с мисълта, че Петко е мое дете – засега нямам още това чувство – но то, сигурно, расте – без да го зная. Ето този път чувствам отсъствието му много повече – от миналия път, когато го оставих. То е сигурно, защото чувствам, че започвам да му ставам необходима...“⁵⁸

Сигурна съм, че в прилив на доверие и близост Лора най-чистосърдечно е споделила парещата си тайна с поета, защото приликата между нея и Бистра от втората драма е явна и съвсем обяснима. Лора жадува за нежност и искреност, иска да му даде „всичката си истина, колкото и горчива да е тя понякога... всичката си истина“⁵⁹, защото ѝ се струва, че той единствен заслужава истината.

Кремен: Ето главния – съществения – кардиналния въпрос! Навярно тъкмо нейното минало е засегнало амбицията му, че ще бъде последен в сърцето ѝ... Може би затуй веднъж я бе попитал за онова, което той знаеше от хората, и тя бе неразумна да му го разкаже, макар и съвсем накъсо – в меката светлина на невинния грях.

После – разбира се – тя се разкая. Защото, без да му бе съобщила нещо съществено (само бе загатнала за някои свои лудории), тя видя как му подеждва всичко: в погледа му светна

⁵⁶ Писмо на Лора от Париж // Найденова/Naydenova 1983: 212.

⁵⁷ Нейков/Neukov 1956: 69.

⁵⁸ Писмо на Лора // Найденова/Naydenova 1983: 233.

⁵⁹ Писмо на Лора от 16 ноември 1912 // Найденова/Naydenova 1983: 381.

студено пламъче, което го отдалечи сякаш накрай света...
Той не ѝ принадлежеше вече в този миг.

Враждебността в очите му тя бе усещала впрочем и друг път. Съвсем безпричинно. И тогава ѝ се струваше, че той отдавна я мрази и че сега ѝ го казва открито. (470-471)

Любовта се измерва със степента на доверие, което може да понесе. Истината е висока категория, с която може да бъде удостоен само най-близкият. Лора: „И колкото по-ясно и по-открито е всичко между нас – толкова по-хубава е нашата дружба. Колкото по-чистосърдечно съм отговаряла на най-мъчителните ти въпроси, толкова по-близо съм се чувствала до тебе после“⁶⁰.

Поради доверените от Лора истини Яворов достойно пише в Завещанието си от 18 март 1914 да не се изнасят писмата на Лора преди смъртта на г-жа Каравелова: „Писмата на жена ми, като се приберат и шестте от окр. съд, да се запазят добре. Те не бива да се печатат приживе на г-жа Екатерина Каравелова“.

Но след смъртта му решението за публикуване си вменяват „законните наследници“, които нанасят много тежък удар на майката с тези писма. Какво е паметта на големия поет пред „хонорарския манталитет“ на претендентката за *пълни права* – роднински, над неговото „наследство“. Тя превръща роднинството си с поета в професия и „почетно звание“, а паметта и драмата на Яворов и Лора в „златна мина“ и пожизнено житейско поприще⁶¹.

Детският блян на Лора бил да вижда мислите на хората, главите им да са прозрачни и през тях да прозира истината. Тя и сега не прикрива разрива със съпруга си, предателството на най-близките. Но в любовта си се сблъсква с тези неми сенки, описани от Яворов – в целувка, оставащи непознати дори в целувката, непознати и непознаваеми един за друг...

Те шепнат може би, но може би и викат,
но може би крещат; - те няма да се чуят,
две сенки на нощта, през толкоз светлина...
Те няма да се чуят, ни ще се досегнат,
сами една за друга в жажда и притома,
те - сянката на мъж и сянка на жена!

Истинската близост и пълно сливане са недопустими, невъзможни за този грандиозен нарцис. „*Всички усилия на мъжа и жената да се постигнат в любовта са напразни*“ – такава е отчайващата интерпретация на Владимир Василев на това стихотворение. Вероятно поради предвечния ужас от сливането с друго човешко същество – ужасът от загубата на собствена идентичност.

Колко напомня това картината на Рене Магрит „Влюбените“ (1928) – прилича на овеществена метафора на това стихотворение. „Сенки“ ще бъде сърцевината на филма. А може би това ще бъде и заглавието: *Две сенки на нощта...*

⁶⁰ Писмо на Лора // Найденова/Naydenova 1983: 233.

⁶¹ Белчева/Belcheva 2017.

Сливането в целувка може да се възприема като разтваряне, изчезване един в друг, загуба на себе си в интимността – и дори като смърт в обятията на другия. Двамата са дадени в едър план, като кадър от романтичен филм, **рамкирани сякаш от обектива на камерата.**

Воали обвиват главите на влюбените, притихнали в целувка. Невъзможността за докосване е символ на невъзможната близост. Воалите би могло да са символ и на обсебващата любов – любовта, която задушаваш. На любовта, която граничи със смъртта – защото воалите могат да се асоциират и със смъртни покриви.

А може би те сами са избрали да се изолират от травматичната реалност, от близостта, която раздалечава, общувайки само с представата за себе си, само с духовния си образ: – *Същественото е невидимо за очите?*

Двама души, които се искат толкова жадно, че поривът им един към друг – или може би невъзможността да се постигнат изцяло, ги задушаваш и убиваш. Те обичат своите идеализирани образи, но не могат да се видят истински и в това е тяхната трагедия. Всички тези душевни катаклизми са много съществени у Яворов:

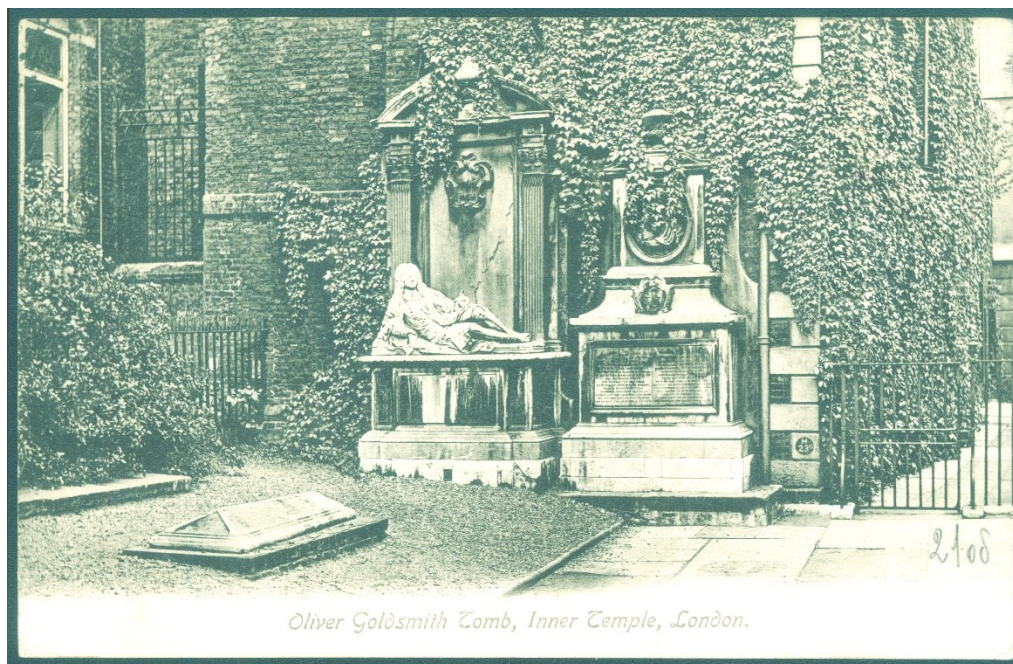
В прегръдките си взел те, когато ще желая
цял с тебе да се слея - и ний ще се топим
в блаженство и забрава, мъчително далеко
от себе си тогаз усещал те бих аз.

Лора заминава за Лондон в края на 1909 г. Връща се в Русе на 2 януари 1911 г. С нетърпение чака да получи завещанието от съпругата на чичо си, Любен Каравелов, и веднага заминава отново, решена, че този път е завинаги.

Кремен: Бягството на Лора от мъж и дете беше за онова време голям обществен скандал. Нечуваното поведение на опърничавата дъщеря на Петко Каравелов се тълкуваше не като смело и мотивирано решение на свободомислеща жена, която знае какво върши – на една Нора, на една Елена Инсарова, – а като необмислена постъпка на капризна, неустановена, вятърничава съпруга – на една жена без път, разтурила семейството си от жажда за приключения, от фантазърство, от лекомислие и суета. (I,339)

На 27 ноември 1910 от Лондон Лора изпраща илюстрирана карта до П. Тодоров, в която го уведомява, че във в. Пряпорец са публикувани нейните „Писма до никого“. Репродукцията на картичката е изключително показателна за състоянието на Лора:

London, The Middle Temple, The Tomb of Oliver Goldsmith⁶². Гробницата му през 1860. Гравюра на дърво. Паметникът му е разрушен при въздушна атака през 1941 г.

Oliver Goldsmith Tomb, Inner Temple, London.

Илюстрирана карта до Петко Тодоров: ЦДА, ф. 126к, оп.1, а.е. 175, л. 21.

В „Писма до никого“ – есеистични импресии, Лора споделя растящото отчуждение, самотата... Думите поставят прегради, езикът е средство за неразбиране. Дори любовта е безсилна да възстанови разкъсаните нишки между душите. Затова писмата остават без адрес: писма до никого. Интересен факт е, че Дора Габе ще постави същото заглавие на цикъл свои стихове през 60-те години: „Писма до никого“.

В третото писмо на Лора има находка: темата за двойника у всеки човек – „един маскиран странник, който винаги се изпречва на пътя му“. Този странник се оказва фатален – героят разпознава у него своя собствен образ – като „вътрешен демон“. Този проблем ще разисква малко по-късно Стефан Цвайг в книгата си „Борбата с демона“ 1925 г. И толкова други...

В този образ Лора сякаш провижда Яворов. Според Владимир Василев у него живеят две сили, саморазрушителни, които са в непрестанен двубой – на различни вътрешни фронтове: „Винаги бунтовен, всякога враждебен: *враждебен най-много на себе си*“.

Нейното чувство за самота се засилва особено поради разочарованията от хора, които е смятала за най-близки. Протич коментира, че Лора стои по-високо от мъжете, които я обкръжават, но тъй като тези мъже са под нейното равнище „тя става първа жертва, защото всички хвърлят отговорността върху нея“⁶³.

„Съдбовната среща ме стресна силно – пише по-късно Нейков в спомените си. Помислих за миг, че ми се налага отстъпление, бягство. Но Лора не се показва склонна

⁶² Оливер Голдсмит – англо-ирландски поет, романист, драматург.

⁶³ Протич, Андрей. Опасности в личността на Лора // Коларов/Kolarov 2015: 271.

да насърчи моята мисъл. Бърнард Шоу е убеден, че жената е същински деен елемент в любовта. В много случаи това е вярно. Лора можеше да улесни отстъплението ми, но тя ме насърчи да остана. Останах.⁶⁴

Лора се оказва „виновна“ за връзката им, защото не го „насърчила“ за бягство... Всичко това става известно в цяла София, обсъжда се в светските среди, невъзможно е било да не стигне и до Яворов след завръщането му от Нанси. Нейков описва разговора си с Яворов по този повод, който твърде деликатно се интересува от Лора. Цитирам само знаковите реплики⁶⁵:

– Право да ти кажа, не разбирам добре тези ваши изтънчени и загадъчни софийски госпожици... Крийт ли наистина интересно съдържание?

Нейков отговаря уклончиво:

– Сигурно четат стиховете ти, възхищават се от тях...

– Но сигурно имат навиците и предразсъдъците на своята среда.

– Всяка среда има своите навици и предразсъдъци.

– А иначе?...

– Иначе, живи същества, още нескарани с живота. Жадни за красота и наслада. На репликата на Нейков Яворов много сериозно отговаря с риторичен въпрос:

– Нещо от Ибсеновата Нора?

– Нещо и от нея, несъмнено. Ибсен днес е на мода... Но някои от тях са по-интелигентни и по-културни от Нора.

Ето защо Лора е била толкова чувствителна към уличната мъква за нея и не е случайна амбицията ѝ да докаже на Нейков, че има сериозна връзка не с друг, а с личност като Яворов, „който е по-известен и стои по-горе от него“. Много държи да покаже на „един човек“ снимките с Яворов, които Дора Конова е направила⁶⁶...

Разбира се, този човек е бил Петър Нейков. В архива на Кремен в БИА намирам запис, че Яворов много я ревнувал от бившия любим. Когато Нейков пристигнал в София с жена си и децата си, живеел срещу Снежина, Лора отивала у Снежина и наблюдавала Нейков зад дантеленото перде. Нейков бил много красив.

Нейков добре е опознал Лора, по-късно много точно я характеризира: „Лора беше жизнерадостно същество, влюбено в живота. Тя искаше да живее като Ибсенова героиня. Но беше несъмнено по-категорична от Нора. Не я задоволяваха материалните наслади, които можеше да ѝ даде животът. *Винаги търсеше нещо отвъд осезаемото участие на часа.* Поетична и романтична природа, тя прецеждаше чувствата си през особено сито, по мярката на силно развит художествен усет“⁶⁷.

А Лора е имала доверие в него, защото при последната им среща зад Народния театър на ул. „Бенковски“ два месеца преди нещастieto тя му е споделила лошите си предчувствия: „Този път Лора беше бледа, разстроена и с поглед на изплашена сърна. Плахо се озърташе по всички посоки, с очи, често устремени към театъра... Почти без увод ми каза, като че ли нещо по-силно от нея ѝ повеляваше да го каже, че животът ѝ в

⁶⁴ Нейков/Neykov 1990: 105.

⁶⁵ Нейков/Neykov 1956: 54.

⁶⁶ Конова/Konova 2019: 27.

⁶⁷ Нейков/Neykov 1990: 104.

София става невъзможен и се готви да замине за странство; че паспортът ѝ е вече готов и паричните средства стъкмени... Оставало само да определи деня.

Но тук лицето ѝ болезнено се сви, самоувереността ѝ изчезна. Тя ме погледна право в очите и добави с тих глас: „Този ден може да не дойде... Гнети ме страшно предчувствие. Не зная дали ще остана жива...“⁶⁸

Разочарованията от брака с нелюбим човек разбиват психиката на Лора, довеждат я до тежки нервни срывове. Това предопределя разразилата се по-късно драма. Яворов е твърде зает със себе си, не се опитва дори да ѝ помогне да излекува развалините в душата си, да види собствената си сила и стойност през неговите очи. Въпреки поетичните си декларации: „Аз бих намерил и тогава даже / обломки, от които да създам, / нов свят за двама ни – и свят, и храм“ – но по друг повод. Яворов остава глух и сляп за нейните неистови вопли за помощ:

„Моля ти се, помисли за това и ми помогни да сменя този гнет от душата си. Моля ти се, помогни ми!... Бързината на дните, които се сменят и които не са наши – мои и твои, ме плаши... Ако ме обичаш, бъди разумен – помогни ми – помогни да бъдем заедно!... Не, аз не съм щастлива, ти ми трябваш, ти ми липсваш, аз съвсем не съм щастлива.“

Моля те, помогни ми, помогни ми да бъдем заедно!...

Лора жадува за дълбока връзка, изградена върху доверие и емпатия. Тя се мъчи да се справи сама, но силите не стигат. От „цялото ми същество чувства щастието ми...“ Лора се срутва до най-дълбоко трагичните регистри на душата. Като актриса сменя в едно писмо няколко различни лица. Това много интересно може да се покаже във филма.

Дора Габе. Боян ми казваше:

Яворов се измори... Той не обича вече Лора...

А всъщност дълбоката психологическа причина е друга: изречена отново от Дора Габе пред Кремен: „При разходките с Боян, Яворов му казал: „Тая жена не ме остави да я спечеля! Тя прекалено много ми дава, и без борба, наготово я получих“⁶⁹.

Сама пред разнятието

В същото време отровната родителка непрекъснато ѝ внушава тежко чувство за вина, измъчва я, наказва я, като не ѝ дава информация за детето, за да се чувства тя виновна, ненужна, необичана – неадекватна. Лора е принудена да разпитва сестра си, приятелки и дори Яворов за собственото си дете: „За детето ще слушаш от писмата, които пиша на Виола!“ Наказва я според конвенционалната „мъдрост“: аз съм те родила и аз имам право да те убия...

Още през декември 1910 г. на връщане от Мюнхен, където е дошъл Дренков, за да я вземе, Лора пише на Яворов: „А то вече ми се замаяват очите на моя син – които ме

⁶⁸ Нейков/Neikov 1956: 70.

⁶⁹ БИА, ф. 651, а.е. 8, л. 572.

гледат плахо и студено, както децата гледат чужди за тях хора. И ме е страх, силно ме е страх от дните, които идат...“⁷⁰.

След смъртта на първото си дете Лора не иска в никакъв случай дете. Тя възприема брака си като насилие, душата ѝ е „обезобразена, невъзвратно помрачена“. По повеление на Екатерина след смъртта на детето Дренков веднага заминава след Лора за София. И предприема най-пагубното средство за съхраняване на брака – нова бременност. Лора е в отчаяние, възприема това като насилие над женската си природа и свободата си на избор.

Прави невъзможното да се освободи от злощастния плод на нелюбовта. Скачала отвисоко, вдигала тежки сандъци, пила хинин и тн. Безуспешно. Така че трудно може да се повярва във версията за „спонтанното“ освобождаване от толкова страстно желаното от нея дете на Яворов. Детето се ражда – в седми месец, мъничко, слабичко, едва оцелява, повито в памуци и кожуси. По всичко прилича на бащата. Лора се задушавя в принудителните окови и заминава за Лондон, когато Петко е едва на 6 месеца.

Лора се е чувствала постоянно поругавана, насилвана в интимността си. Изплакала е това в есето „Тъмно е“. Насилникът поражда у нея не само отврат и погнуса, но и несдържан гняв – към „немилостивата оназ“, която я е обрекла на това страдание:

„По-късно тя ме ожени, за да се отърве от мене, тъй както всички женят децата си. Какъв непрогледен мрак наново обви душата ми в новата, чуждата къща... И в тъмнината насилно ме обгръщат първи, но чужди, нелюбими обятия... Само миг... и нещо скъпо и светло е изтръгнато безчовечно из душата ми, тя е обезобразена, невъзвратно помрачена. Колко тъжен е животът на жената... В миг светлото малко момиче се преражда в тъмна, в черна жена с изнасилена, смутена, непоносима ней душа. И това се повтаря всеки ден, всеки час с всичката престъпна грозота, във всеки кът на земята...“⁷¹

Екатерина. 20 юний, 1912: „Изпълни се желанието на Лора: разводът днес стана. Вести се след това Иван у дома. Сцена неопишима... Детето остана без баща, а майката, дай Боже, да не се почувствува след време без син... А детето, кога порасне, ще ѝ донесе онова възмездие, което тя не очаква“⁷².

Отровна родителка безмилостно веща възмездие, и то от ръката на собственото ѝ дете. Грехът на Лора е, че е станала независима. Майката се вкопчва отчаяно в единствено познатата ѝ тактика: отнемане на обичта и вещаене на катастрофи. Нейното словесно малтретиране нанася сериозни поражения върху самосъзнанието на Лора като личност, провокира и болезнено засилва непрекъснатия страх от отхвърляне, от изоставяне, спящата себепомрача и отчуждение от себе си. Превръща се в самоосъществяваща се прокоба.

⁷⁰ Писмо на Лора от Мюнхен, декември 1910 // Найденова/Naydenova 1983: 156.

⁷¹ Каравелова, Лора. Тъмно е (есе) // БИА, ф. 229-2, а.е. 189, л. 7-12.

⁷² Дренкова/Drenkova 1984: 158-159.

Възмездието, което Екатерина предрича на дъщеря си – от ръката на детето ѝ, и сякаш го предизвиква с думите си, идва за Лора много по-рано, но не от детето – идва от собствената ѝ ръка.

Майката провижда смъртта на Лора в съня си като предупреждение от съдбата още на 9 юли 1911, когато разбира, че Лора отново се готви да разкъса брака си. Записала е съня в дневника си:

„Аз съм в гората под влияние на тоя сутрешен сън: грозен, пустинен кът, насреща ми вървеше жена, цяла обвита в черно, не ми се искаше в нея да разпозная Лора; кога да се срещнем, вятър нахлупи шапката ми и ние се разминахме, без да се видим и продумахме. Като че ли бе Тя!...“⁷³

Сюжетът в съня на майката е просто като копиран от картичката на Лора до Пенчо Славейков с картината на Николай Ге „Совестъ. Иуда“. Екатерина също е била силно впечатлена от този сюжет, за да изплува в подсъзнанието ѝ след няколко години, но тук фигурата е все още в светло одеяние. Докато в пророческия сън срещу нея върви жена, цяла обвита в черно: *Като че ли бе Тя...*

Какво предзнаменование! – *Не ми се искаше в нея да разпозная Лора... Вятър нахлупи шапката ми и ние се разминахме, без да се видим и продумахме* – страшен образ на отродяването, пустотата и отчуждението между майка и дъщеря.

Но нищо не може да възпре желязната неумолимост на Екатерина. А дали Юда не може да се яви в образ на жена, тя би могла да бъде и майка дори?... Нали всички знаем с какво е покрит пътят към всеки личен Ад на човека...

Опитвам се да прочета този път живота на Лора самостоятелно, дотук – независимо от Яворов, но нататък става все по-трудно поради трагическото вкопчване на съдбите им в едно цяло. Затова текстът ще продължи във втора част: ЛОРА. ПИСМА ОТ ПАРИЖ.

*

Имам някои възражения към текста на Юлия Златкова⁷⁴, но ми направи впечатление финалното ѝ твърдение: „И можем с известна доза сигурност да твърдим, че Лора и Яворов са постигнали своето безсмъртие – не чрез продължението на рода, не и чрез литературното творчество, а чрез утвърждаването на личността в любовта“.

Както пише Асен Златаров: „най-хубавата легенда, откърмена под жестокото небе при полите на Витоша“. Красиво звучи, но само така изглежда. Дали небето е жестоко или жестоко го правят хората под него?... Но – такава е легендата.

Не зная дали се утвърждава личността в тяхната любов... Или се разгражда? При Яворов и Лора е по-скоро второто. Последният жест на Лора е симптом на пълното прегаряне. Затова граничи със смъртта. Яворов е поет на любовта, която граничи със смъртта.

⁷³ Дренкова/Drenkova 1984: 145.

⁷⁴ Златкова/Zlatkova 2024.

Преди да се завърне от Нанси през 1906 г. Яворов изпраща на Кремен черно-бяла картичка със сюжет от Библията: „Соломон и Суламита“ с думи от „Песен на песните“:

Сложи ме сега като печат на сърцето си,
като гривна на ръката си,
защото любовта е силна като смъртта,
страстта е тежка като надгробна плоча,
нейният огън гори като пламнала факла,
като огнените стрели на Йехова.

Това твърдение у Яворов има много по-широк смисъл: любовта е толкова всеобемаща, че с другия си полюс се изравнява със смъртта: "на смърт е моята душа ранена / на смърт ранена – от любов". Не случайно в поантата на стихотворението „Обичам те“ в края „аз те любя“ се римува с последния стих: „и себе си, и тебе да погубя“.

И няма да ме спре (защото аз те любя!)
ни укор, ни молба –
и себе си, и тебе да погубя...

Но любов – любов по-силна от смъртта, е мечтата на Лора. Тя жадува за щастие: „Аз искам, искам да съм щастлива! – Ти някак си разболя душата ми...“ А любовта е животворната божествена сила на духа и природата, слети в едно.

„Аз дойдох при тебе с една много дълбока нежност и с една голяма жизнерадост. Ти изплаши нежността, която ти донесох – донесох я за тебе, и уби жизнерадостта ми. Ти някак си разболя душата ми. Вчера ме упрекваше, че не видях в тебе един болен. По-скоро тебе би трябвало да упреквам, че не оцени моето здраве“ – писмо в навечерието на заминаването за Париж, около 27 февруари 1912.

„Аз чакам щастieto и бих могла да се радвам на живота. Въпреки всички твои скептични усмивки, цялото ми същество очаква бъдещето като непременно хубаво. В живота ми досега нямаше нито красота, нито щастие. Все пак аз не мога да не вярвам, че в живота има непременно дни на красота и на щастие. За тия дни живея досега и живея още. Инък аз не бих имала смелостта да живея... И тъй – разбра ли добре? Аз чакам и се надявам. Ако съм правата аз – един ден ще повярваш в същото и ти – и ний ще бъдем щастливи. Ако си прав ти – значи всичко е тъй безсмислено като досега – безсмислено – завинаги – и няма смисъл да се живее.“⁷⁵

Толкова изстрадана мечта, че разочарованието и невъзможността да се сбъдне обезсмисля живота – завинаги:

Тогава няма да се живее повече и свършено...

Също знаков цитат! И трябва да му се намери най-точното място във филма, за да звучи като поанта или като връзка с последвалото нещастие...

Смъртта в лице погледнах

„Яворов позна истински Лора в своята година на траура“ – пише видният изследовател на Яворов Михаил Неделчев в известната си студия „Година на траура“⁷⁶. Известно е, че пред смъртта си Яворов въздига Лора като единствена ценност, която стои дори над творчеството му. Обезценява цялото си литературно творчество като една игра: „Аз играх със себе си и измамах другите“. Но въздига образа на Лора, който неизменно стои в душата му и пред ослепените му очи:

„Поезия! Цена за племето ни! Измама е всичко това, братко! Никакъв поет не съм аз: подиграх се с глупците и те се хванаха на въдицата. Ти мислиш, че си ценя работите, които съм писал досега, че ги скъпя? Вятър... Това са драсканици, които нищо не струват... Казвам ти: това не е поезия: аз играх със себе си и измамах другите... Аз сам не бих дал пара за своите стихове; те ми са чужди, тягостни дори... на тях не държа, никак не държа...“⁷⁷.

Само тя, единствена тя стои в душата ми

и пред ослепените ми очи...

Но защо е трябвало да ослепее, за да я види – истинска, за това кого да питаме?

В едно писмо до Боян-Пеневи след смъртта на Лора Мара Белчева изрича:

„Съдбата му е извадила едното око... Сега ще трябва да чуем истината...“

⁷⁵ Писмо на Лора, неделя 19 май 1912 // Найденова/Naydenova 1983: 313.

⁷⁶ Неделчев/Nedelchev 2014: 11.

⁷⁷ Златаров/Zlatarov 1925: 50-51.

*

Съзрявала с дъха на своето време, Лора Каравелова поглъща идеите и чертите на европейската жена от началото на 20-ти век, свързана с литературата, изкуството, музиката, философията, воюваща за своята независимост и пълноценност.

Лора е присадено цвете. Лицето ѝ трудно се вписва в нашенските балкански патриархални нрави, какви не легенди си измисля за нея настървената и жадна за човешка интимност паплач. Софийската „разблудна царкиня“...

Лора стои много високо над обкръжението си, което злоезичи срещу нея заради нейното „свободно“ поведение. Опитва се да се постави над това, но дълбоко уязвена, тя се чувства изключително самотна, както в собствената си среда, така и в средата на Яворов. Докато плаче с часове пред приятелки, слуховете разнасят нейните „авантюри и фантастични похождения“...

Протич, изкуствовед, учил в Германия, е един от малцината, които я оценяват като „единствената значителна млада жена“ на своето време. Неслучайно след смъртта ѝ Мара Белчева пише на Боян-Пеневи на 30 дек. 1913 от Брунате: „За нея нямаше мъж в България“:

„Надали отдалече някой е плакал повече за това хубаво цвете, с което се гордея, че е пораснало на наша почва. Но за нея нямаше мъж в България. Яворов не можеше да се поддаде на капризите ѝ, нито пък беше доста мъдър да я изведе на другия бряг...“⁷⁸

Григор Василев пише още на 27 дек. 1908: „Да бих знаел какво е Лора и какво можеше да бъде тя? Тая чудна и величествена фигура, тая блестяща жена с ум, душа, със замисли и страсти, какво тя би могла да бъде в една страна с култура или поне в една среда, която нямаше да я потиска, притъпява.“⁷⁹

А Кремен си спомня с възхита:

„Тя се отличаваше от всички българки от онова време“.

Много точно Кремен е предположил как се е чувствала тя всеки път, когато се завръща в София – тоя „беден, окаян, безнадежден град“: „Сякаш е уловена избягала затворница, върната на старото ѝ място“. А нейното усещане е, че потъва, че прави някаква излишна жертва.

Кремен: Колко сиромашко и диво ѝ се вижда всичко!
Каква малокултурност и ориенталска изостаналост ѝ лъха от всеки предмет, от всеки човек! ... В своите бягания от България тя намираще истинско задоволство от живота в културните страни и при връщането си всякога имаше чувството, че слиза някъде долу, че потъва, че прави някаква излишна жертва. (612).

⁷⁸ НА на БАН, ф. 37к.

⁷⁹ Василев/Vasilev 1991.

Лора заслужава своя собствена психография, свой роман, свой филм, свое място в мартирологията на българския дух – един изключителен образ на българка. Не е вярно, че нейният живот придобива смисъл единствено чрез Яворов. Сама по себе си Лора, макар и толкова млада, е изградена ярка личност. В нейната трагична съдба се снемат и трябва да се провидят във филма нравствено-историческите и културно-философски проблеми на времето, в което живее – толкова закратко. И отмина – като сянка...

Като литературна и културологична личност у нея има навеи от героините на Ибсен, от атмосферата на сецесиона, от „разблудната царкиня“ и Стриндберг. В този филм ще има и психология, и социология, и европейска цивилизация, но главно – духовната драматургия на тази издигната млада жена, вдишала озониращата европейска атмосфера и потънала, пропаднала вдън земя в родното – окаяно и безнадеждно – тресавище.

ИЗТОЧНИЦИ

Архивни източници. Arhivni iztochnitsi.

БИА. ф. 651, архив на Михаил Кремен. BIA. f. 651, arhiv na Mihail Kremen.

ЦДА, ф. 80к, архив на Михаил Кремен. TSDA, f. 80k, arhiv na Mihail Kremen.

ЦДА, ф. 925к, архив на Найденов. TSDA, f. 925k, arhiv na Nayden Nikolov Naydenov.

ЦДА, ф. 128к, архив на Дора Конова. TSDA, f. 128k, arhiv na Dora Konova.

ЦДА, ф. 865к, архив на Асен Златаров. TSDA, f. 865k, arhiv na Asen Zlatarov.

ЦДА, ф. 126к, архив на Петко Ю. Тодоров. TSDA, f. 126k, arhiv na Petko Yu. Todorov.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Белчева 2014: *Белчева, Евелина*. Яворов – между драмата и театъра. Пропелер (Belcheva 2014: *Belcheva, Evelina*. Yavorov – mezhdu dramata i teatar. Propeler).

Белчева 2017: *Белчева, Евелина*. Казуси на културната история. Ганка Найденова. Възход и падение, или синдром на „законния наследник“. Света гора, № 15 (О) (Belcheva 2017: *Belcheva, Evelina*. Kazusi na kulturnata istoriya. Ganka Naydenova. Vazhod i padenie, ili sindrom na „zakonniya naslednik“. Sveta gora, № 15 (O)).

Белчева 2019: *Белчева, Евелина*. „Дарена“ – предречената за Яворов и Лора: спомени от една предизвестена смърт. LiterNet, 21.06., № 6 (235) (Belcheva 2019: *Belcheva, Evelina*. „Darena“ – predrechenata za Yavorov i Lora: spomeni ot edna predizvestena smart. LiterNet, 21.06., № 6 (235)).

Василев 1991: *Василев, Григор* (съст. Цочо Билярски). Бележки на деня. Дневници и спомени. УИ (Vasilev 1991: *Vasilev, Grigor* (sast. Tsocho Bilyarski). Belezhi na denya. Dnevniksi i spomeni. UI).

Георгиева 2017: *Георгиева, Ваня*. Културно-историческият сюжет „майки-дъщери“ в български контекст: Изток-Запад (Georgieva 2017: *Georgieva, Vanya*. Kulturno-istoricheskiyat syuzhet „mayki-dashteri“ v balgarski kontekst. Iztok-Zapad).

Дренкова 1984: *Дренкова, Фани* (съст). Като антична трагедия. Съдбата на Екатерина Каравелова и нейното семейство в писма, дневници, фотографии. Наука и изкуство (Drenkova 1984: *Drenkova, Fani* (sast). Kato antichna tragediya. Sdbata na Ekaterina Karavelova i neynoto semeystvo v pisma, dnevniksi, fotografii. Nauka i izkustvo).

- Златаров 1925: *Златаров, Асен*. Трагедията на П. К. Яворов. Спомени и бележки. Акация (Zlatarov 1925: *Zlatarov, Asen*. Tragediyata na P. K. Yavorov. Spomeni i belezhki: Akatsiya).
- Зografova 2019: *Зografova, Катя*. Любовната война Лора – Яворов. Световете на Яворов. Изиди (Zografova 2019: *Zografova, Katya*. Lyubovnata voyna Lora – Yavorov. Svetovete na Yavorov. Izida).
- Златкова 2024: *Златкова, Юлия*. Майката Лора Каравелова. Маргиналия, 29.10. (Zlatkova 2024: *Zlatkova, Yulia*. Maykata Lora Karavelova. Marginalia, 29.10.).
- Конова 2019: *Конова, Дора*. Лора, Яворов и аз. съст. П. Величков. Библ. България (Konova 2019: *Konova, Dora*. Lora, Yavorov i az, sast. P. Velichkov. Bibl. Bgaria).
- Коларов 2015: *Коларов, Стефан*. Яворов и Лора. Мистерията на една гибел. Документално-публицистичен роман. Изд. Фабер, кн. 3 (Kolarov 2015. *Kolarov, Stefan*. Yavorov i Lora. Misteriyata na edna gibel. Dokumentalno-publitsistichen roman. Izd. Faber, kn. 3).
- Кремен 2019: *Кремен, Михаил*. Романът на Яворов. Изд. Колибри, Т. 1-2 (Kremen 2019: *Kremen, Mihail*. Romanat na Yavorov. Izd. Kolibri, T. 1-2).
- Найденова 1935. *Найденова, Ганка*. Лора до Яворов. Изд. Хемус (Naydenova 1935. *Naydenova, Ganka*. Lora do Yavorov. Izd. Hemus).
- Найденова 1983: *Найденова, Ганка* (съст. и предговор). Лора–Яворов. Писма и документи. Изд. Народна младеж (Naydenova 1983: *Naydenova, Ganka* (sast. i predgovor). Lora–Yavorov. Pisma i dokumenti. Izd. Narodna mladezh).
- Найденова 1986: *Найденова, Ганка*. П.К. Яворов. Летопис за живота и творчеството му. Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“ (Naydenova 1986: *Naydenova, Ganka*. P.K. Yavorov. Letopis za zhivota i tvorchestvoto mu. Izdatelstvo na “BAN Prof. Marin Drinov”).
- Нанчев 2017: *Нанчев, Йордан*. П.К. Яворов. Преди и след куршума. Спомени и документални фрагменти. София: Фондация „Вигория“ (Nanchev 2017: *Nanchev, Yordan*. P.K. Yavorov. Predi i sled kurshuma. Spomenni i dokumentalni fragmenti. Sofia: Fondatsiya “Vigoria”).
- Неделчев 2014: *Неделчев, Михаил*. Яворовата година на траура. Юбилейно библиофилско издание. София–Поморие: Нора 2000 (Nedelchev 2014: *Nedelchev, Mihail*. Yavorovata godina na traura. Yubileyno bibliofilsko izdanie: Sofia–Pomorie: Nora 2000).
- Неделчев 2014: *Неделчев, Михаил*. Сюжети за Лора post mortem. Литературен вестник, 23(5), 9, 11 [5-11 февр.] (Nedelchev 2014: *Nedelchev, Mihail*. Syuzheti za Lora post mortem. Literaturen vestnik, 23(5), 9, 11 [5-11 февр.]).
- Неделчев 2016: *Неделчев, Михаил*. Яворов. Сюжети от последните години. Пловдив: ИК „Хермес“ (Nedelchev 2016: *Nedelchev, Mihail*. Yavorov. Syuzheti ot poslednite godini. “Plovdiv: IK “Hermes”).
- Нейков 1956: *Нейков, Петър*. Техните образи. София: Български писател (Neykov 1956: *Neykov, Petar*. Tehnite obrazi. Sofia: Balgarski pisatel).
- Нейков 1990: *Нейков, Петър*. Спомени. София: Отечествен фронт, с. 499 (Neykov 1990: *Neykov, Petar*. Spomeni. Sofia: Otechestven front, s. 499).
- Памуков 1982: *Памуков, Стефан*. Неизвестни писма на Лора. Изд. Хр. Г. Данов (Pamukov 1982: *Pamukov, Stefan*. Neizvestni pisma na Lora. Izd. Hr. G. Danov).
- Радева 2023: *Радева, Виолета*. Обсебеност. Лора и Поетът. Роман – разследване за любов и смърт. Русе: Лени-АН (Radeva 2023: *Radeva, Violeta*. Obsebenost. Lora i Poetat. Roman – razsledvane za lyubov i smart. Ruse: Leni-AN).

- Славейков 2025: *Славейков, Пенчо*. От Лайпциг до Брунате. Т. 5. Писма, документи, архивни материали (съст., редакция, предговор и бележки Катя Зографова). Изд. Захарий Стоянов (Slaveykov 2025: *Slaveykov, Pencho*. Ot Layptsig do Brunate. T. 5. Pisma, dokumenti, arhivni materiali (sast., redaktsiya, predgovor i belezhki Katya Zografova). Izd. Zahariy Stoyanov).
- Тахов 1983: *Тахов, Георги*. Неизвестно стихотворение на Лора Каравелова. Литературен фронт, бр. 23, 9 юни, с. 3 (Tahov 1983: *Tahov, Georgi*. Neizvestno stihotvorenje na Lora Karavelova. Literaturen front, br. 23, 9 yuni, s. 3).
- Топалов 1990: *Топалов Михаил*. Среци с Буров. Изд. Интерпрес 67, 189 с. (Topalov 1990: *Topalov, Mihail*. Sreshti s Burov. Izd. Interpres 67, 189 s.).